

Oral History Kosovo

INTERVJU SA ŠERAFEDINOM BERIŠOM

Priština | Datum: 5. maj 2022

Trajanje: 115 minuta

Prisutni:

1. Šerafedin Beriša (sagovornik)
2. Anita Susuri (vodila intervju)
3. Renea Begoli (kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi Deo

Anita Susuri: Gospodine Šerafedin, možete li nam reći svoje ime, prezime, datum i mesto rođenja, nešto o vašoj porodici.

Šerafedin Beriša: Zovem se Šerafedin Beriša, rođen sam 9. novembra 1954. u Prištini, u siromašnoj radničkoj porodici. Moj otac je radio u gradu u cvečari i obezbeđivao je petočlanu porodicu sa svojim prihodima...

Anita Susuri: Gde se nalazila, cvečara, gde je bila u Prištini?

Šerafedin Beriša: Cvečara je bila u ulici koja vas vodi, na putu do kružnog toka Ise Mustafe, kako ga zovu, tamo, pre nego što stignete na benzinsku pumpu, preko puta nje. U ambasadi Hrvatske, u blizini hrvatske ambasade, bila je gradska cvečara. Sadili su i sadnice i održavali ceo grad. Drveće koje je zasađeno u Ekonomskoj školi je posadila ta generacija i skoro sva gradska stabla, veliki broj su uklonili, ta generacija ih je posadila posle rata. Negde oko '50-ih.

Anita Susuri: Pričali ste mi o porodičnoj istoriji i o tome kako su došli u Prištinu.

Šerafedin Beriša: Da, prvi iz moje porodice koji je došao ovde je bio Hajrulah Fetah Beriša [alb. Hajrullah Fetah Berisha]. Došao je ovde između 1820-1825, ne znam tačno, došao je samo sa svojom majkom. Ne znam razlog zašto su samo on i njegova majka jer nisam uspeo da saznam. Došao je u grad, ovde je živeo. Oženio se kad je odrastao, Hajrulah se oženio devojkom iz grada, ona je bila iz porodice Toperljaku [Toperlaku]. U stvari, tokom tog vremena, nakon što je moj deda odrastao, zvali su ga Fejze [alb. Fejzë] Toperljaku jer su ga odgajali ujaci. Došao je ovde sa četiri godine, prvi Hajrulah, ali je i moj deda [alb. Fejzulah] Fejzullahizgubio oca sa šest godina. Dakle, odgajali su ga ujaci.

Hajrulah je imao četvoro dece, da, imao je Fetaha, Fehmija, Fejzulaha i Fetije. Najmlađa je bila devojčica. On, jedan od njih, Fetah, bio je vojnik u Turskoj [osmanskoj] vojsci još kada je ovo područje bilo pod Turskim [Osmanskim] carstvom. Umro je ali ne znamo gde, ni moj deda nije znao kada mu je brat umro. Njegov drugi brat je preminuo u Prištini od bolesti. Taman kada je došlo vreme za venčanje,

verio se i sve, [tada] je umro. Moj deda je živeo... i tetka mog oca, sestra mog dede, živela je do '72, umrla je 1972. Dok je moj deda umro 1977.

I moj deda je imao petoro dece, tri sina i dve ćerke. Bili su to Nazmi, Ismajl, Fetah, Dževrije [alb. Xhevrije] i Fahrije. Od svih njih, samo Dževrije je sada živa u 86. godini, svi ostali su umrli. Moj otac se tada oženio i imao je petoro dece. Ja sam najstariji, a tu su moj brat Dželadin [alb. Xheladin], Fehmi, Šeriban i Nerdživan [alb. Sheriban i Nerxhivan] i Bastri. Poslednji, Bastri, je najmlađi. Svi smo živi...

Anita Susuri: Ispričali ste mi još jednu priču koja je zvučala interesantno, kako da kažem, vaš stariji stric koji je tamo bio u vojsci i pobjegao je iz vojske...

Šerafedin Beriša: To je bio moj deda.

Anita Susuri: To je bio vaš deda?

Šerafedin Beriša: Osam puta je bio vojnik, osam puta su ga mobilisali. Pošto je bio dete bez roditelja, siročić, a oni su mu obukli vojničku odeću, da pošaljemo nekoga o kome nema ko da brine. Bitni ljudi iz grada su ga prijavili umesto da pošalju svoje sinove, bez njegovog znanja. Bio je u mnogim arapskim gradovima, čak je zaista dobro naučio arapski, a znao je i turski. Pričao mi je da je jednom pokušao da pobjegne od turske vojske i hodao je okolo, lutao, a nije znao gde da ide.

Rekao mi je jednom, rekao je, "Bio sam umoran," rekao je, "ušao sam u kuću, jednu štalu, video sam jaslje za krave i tamo sam spavao. Ali," rekao je, "sanjao sam da mi je sestra donela hranu, bio sam gladan, ustao sam i otišao plačući. Na putu sam ugledao Arapku i ona me je pitala, 'Zašto plačeš?' Rekao sam joj, 'Plačem jer se ovo desilo i sanjao sam gde mi je sestra donela hranu,' iznela je ona, rekao je, 'dve pite,' jer su tada imali puno tih pita, "a ona mi je dala dve pita."

"Pojeo sam ih," rekao je, "malo sam umirio glad. Na putu sam," rekao je, "video neke žene koje su pred vratima odvele svoje malo dete i rekle su, 'Hoćeš li da otpevaš nešto ovom detetu jer ga ne drži jedno mesto, bačen mu je urok,' ta sujeverja. Rekao je, "Rekao sam neku *duu*,"¹ rekao je, "koju sam znao. Dali su mi," rekao je, "nešto novca i sa tim novcem sam," rekao je, "preživio dva dana. Imao sam dovoljno da jedem. Lutao sam okolo, lutao i vratio se u kasarnu gde sam ponovo bio vojnik jer nisam znao kuda da idem."

Anita Susuri: Nije znao kuda da ide.

¹ *Dua* na arapskom znači molba ili molitva, obično upućena bogu ili višoj sili. Predstavlja iskreni izraz nečijih želja, nada i potreba.

Šerafedin Beriša: I rekao mi je, “I mi smo se razboleli,” mislim da je to bio tifus, rekao je, “bilo je doktora koji su došli iz Engleske i izlečili nas.” Zanimljivo, pevao je pesmu rata u Čanakaleu,² to je u Turskoj. Ali otpevao je u dve verzije, albanskoj i srpskoj, mislim turskoj, izvinite. Pitao bih ga, “Zašto?” Rekao bi, “Tamo sam to naučio kao vojnik, naučio sam to na turskom, ali onda sam to čuo i na albanskom i pevao na albanskom.”

Anita Susuri: Da li ju je on preveo ili je već postojala [na albanskom]?

Šerafedin Beriša: Ne znam, ne znam. Postoji jer ljudi pevaju o ratu u Čanakaleu. A ja sam bio ovde u gimnaziji, gimnazijalac, to je na glavnoj ulici i onda postoji sokak da odem do moje kuće. Čuo bih ga kako je peva sa kraja ulice. Zanimljivo je jer je umro u svojoj sobi, nikad nije jeo hleb a da ga nije prepekao. Čuo bih ga kako žvaće kad sam ja u dvorištu, [hrskav] hleb, čulo bi se *krrup, krrup* {onomatopeja}. Bio je veoma jak do poslednje godine života.

Anita Susuri: Koliko dugo je živio?

Šerafedin Beriša: Prema zapisima, 105 godina. Ali prema nekim istorijskim događajima o kojima bi pričao, mi bismo izračunali oko 115. Sad ne znam koji... ali čak 105... Bio sam mali i rekao bih mu zato što bih ga zvao starac, govorio sam, “Ti živi koliko želiš, ja ću živeti dve godine duže od tebe” (smeje se). A i ja se sada šalim, kažem da sam sklopio ugovor sa dedom [da živim] 117 godina, ali nije zapečaćen, samo je između mene i mog dede (smeje se). Sada, ne znam.

Anita Susuri: Zanima me kako se vratio.

Šerafedin Beriša: Vratio se jer su se ti arapski kontingenti vratili. Kad se vratio, otišao je... i oženio se malo kasno. Imao je prijatelja koji je bio brat moje bake. Bila je mnogo mlađa. Zapravo, često bih se šalio jer sam zvao njenu staru majku, pitao bih je, “Kako znaš dedu?” Rekla bi, “Uvek ovako, sa bradom.” Zato što je bio malo stariji kada su se venčali, a imali su mnogo dece, ona koja su živela, jer je troje umrlo. Jedan od njih je bio sa posebnim potrebaam, nije znao šta je to strah ili bol. Baka bi mi rekla, rekla je, “Došao bi,” rekla je, “psi su ga ugrizli, ali on to nije hteo ni da opere.” Ali onda je podigla decu, mog oca, moja dva ujaka i svoje dve ćerke.

Anita Susuri: Šta je on radio nakon toga...

Šerafedin Beriša: On je bio pastir jer je odrastao u siromaštvu, odrastao je bez oca, brinuo se o ovcama drugih ljudi ovde u Prištini.

² Rat kod Čanakalea ili bitka kod Galipolja odvijao se od 25. aprila 1915. do 9. januara 1916. u Turskoj. Bila je to jedna od najvećih bitaka u Prvom svetskom ratu. Na jednoj strani su se borile engleska i francuska vojska, a na drugoj osmanska vojska uz pomoć Austrougarske i Nemačke. Osmansko carstvo je u ovoj bici izašlo kao pobednik.

Anita Susuri: Da li se sećate nekih priča o tome kakva je Priština bila tada? *Rreth*?³ Uopšte Kosovo? Mislim, na osnovu njegovih priča.

Šerafedin Beriša: Da, pričao bi mi o nekim mestima koja su bila u polju, na primer, deo koji ide prema Podujevu, Kodra e Trimave [naselje] kako ga oni zovu, to su bila sve polja. A onda, put koji te vodi... i do, da, tamo je bila prodavnica kod Kodra e Trimave, ne sećam se, bilo je groblje. Uklonili su sve i prodali zemlju, kasnije su tu gradili kuće. Deo puta do Kolovice, oko 300-400 metara iza Tehničke škole, to je bilo brdo, sve je bilo groblje. Gradsko groblje. A onda, bilo je, u Prištini je bilo mnogo *çeshme*, [persijski; česmi] koje su izgrađeni od zemljanih cevi, snabdevane su vodom.

Postojala je česma koju su zvali *Çeshmja e Hynilerëve*. Tamo je bio starački dom, ima još jedna stara kuća od ćerpiča. Zapravo, kada sam rekao jednom radniku u Arhivu Kosova, rekao sam, "Pogledajte kuću Hiniljer," rekao je, "Kako to mislite [kuća] Hiniljer?" Rekao sam, "Zvali su ih Hiniljer," stari stanovnici. I do nedavno je postojala česma. A onda, gde je moja kuća, to je ulica Hadži Zeke [alb. Haxi Zeka], pa ulica Envera Beriše koja vas vodi do nove Medrese, a mi smo to zvali *Kajnak*. Tamo je bila česma, voda je bila gazirana. Ali kada je reka Pištevka presušila, ta česma je prestala da radi.

Anita Susuri: Voda je bila gazirana?

Šerafedin Beriša: Da, da. Ali ne toliko kao, na primer, flaširana gazirana voda, ali je prirodno bila gazirana. A onda je bio mlin, u ulici Lapi. Često, kada je padala velika kiša, voda se spuštala iz tamošnjeg sela Goljak, bilo je slučajeva da je poplava srušila stogove sena kako su bili postavljeni zbog jake kiše. A kod džamije je bio i most, često bi bio poplavljen i voda bi išla iznad normalnog nivoa. Šta drugo da kažem? Ali, ne znam da li sam vam rekao, mislim da je ovde, iza pozorišta, Veluša bila pokrivena, reka. Zato što je bio pokriven [tamo u početku], a onda je bio pokrivena do Taukbahčea [naselje] tamo. Kao dete sam išao ispod nje, iza pozorišta bih išao na reku i išao bih tamo gde su kancelarije asamble Šote, na stadionu u Prištini, tamo smo išli. Ali nije bilo mnogo...

Anita Susuri: Da li ste plivali ili?

Šerafedin Beriša: Ne, nije bilo puno vode. Bilo je ispod kolena, nije bilo mnogo vode. Ali svakim danom je bilo sve manje. Interesantno, možda skačem sa teme na temu, reka Pištevka je tekla iz sela Goljak. Moji ujaci žive u obližnjem selu, Makovac. Kada sam išao kod njih morao sam da hodam po mostu, bio je samo za jednu osobu, bila je daska jer nisam mogao da hodam u reci jer je nivo vode bio iznad kolena. Sada nema ni kapi vode, voda je nestala. To su neke stvari kojih se ukratko sećam, kako da se izrazim.

Anita Susuri: Rekli ste da je vaš otac radio u...

³ *Rreth* (krug) je društveni krug, uključuje ne samo porodicu već i ljude sa kojima je pojedinac u kontaktu.

Šerafedin Beriša: Cvećari.

Anita Susuri: A vaša majka? Ona je bila domaćica?

Šerafedin Beriša: Domaćica, domaćica. Moj otac je završio školu gde je gimnazija, tada je to bila osnovna škola. Bio je najbolji đak u razredu, nije to bilo nešto što je samo govorio tek tako, već je to rekao i direktor Bankosa⁴, a bio je i Izjadin Osmani, dečji lekar, bili su drugovi iz razreda. A direktor banke mi je rekao, “Mi smo bili ništa u poređenju sa tvojim ocem.” Ali to su bile imućne porodice, išli su dalje i studirali u medresi u Skoplju. Jedan od njih je nastavio... jer su u Skoplju bile dve medrese. Jedna od njih se zvala *Kralj Aleksandar*, druga *Isa Beg*.

Anita Susuri: Možda je jedna bila za muslimane, a druga za...

Šerafedin Beriša: Bilo je mešano, ali jedna od njih je bila javna, *Kralj Aleksandar*, i *Isa Beg* je, siguran sam, bila u vlasništvu nekog čoveka koji je osnovao. I nije više mogao da ide tamo jer je morao da plati.

Anita Susuri: I završio je gimnaziju...

Šerafedin Beriša: Ovde je završio, bio je najbolji student, sa najboljim ocenama.

Anita Susuri: *Sami Frashëri*.

Šerafedin Beriša: *Sami Frashëri*, ali to je tada bila kao osnovna škola, trajala je četiri godine ili koliko je već bilo. I zanimljivo je jer mi je moj otac rekao kada je branio svoj diplomski rad, rekao je, “Ljudi iz komisije su mi rekli, ‘Ako oženiš Srpkinju, pružićemo ti obrazovanje.’” Moj otac je rekao, “Ne.” Zgrabio je crevo i radio u bašti. Imali smo i baštu i prodavali smo naše proizvode na pijaci.

Anita Susuri: Niste mi rekli iz kakve je porodice vaša majka došla?

Šerafedin Beriša: Porodica moje majke je živela u selu Makovac, prezivaju se Krasnići [alb. Krasniqi]. Njen otac, moj deda se zvao Martir, kasnije je postao imam. Imala je još četiri sestre i dva brata. Moja majka je bila mirna osoba, veoma ljubazna. Moj otac je bio malo strog jer je bio pravedan, nikada nije prihvatao nepravdu i govorio je šta misli ko god ta osoba bila. Nije dozvolio, na primer, da bude zloupotrebljen iako je ta cvećara bila državna, nikada nije imao ni jedno seme cveća u džepu. Bio je veoma pravedan.

Zapravo, ponekad bih mu rekao, “Previše. Previše radiš!” U jednom slučaju, organizacija mu je ponudila zemljište gde je naselje Pejton. Bez naknade, plus dali bi mu kredit za izgradnju kuće. I nije ga uzeo. Pitao sam, “Zašto to nisi prihvatio?” Rekao je, “Nisam to prihvatio jer bismo bili dužni ljudima

⁴ Bankos, skraćeno za *Banka Osiguranja i Štednje*, bila je finansijska institucija u bivšoj Jugoslaviji.

kojima je država to oduzela.” “Ali vi to niste zaplenili, niste bili uzrok konfiskacije.” “Ne,” rekao je, “nisam želeo.” On to nije prihvatio.

Anita Susuri: Htela sam da pričamo o običajima, na primer, u vašoj kući, ili vaša majka, kakva ste pravila imali kod kuće? Kako ste bili organizovani kao porodica?

Šerafedin Beriša: Moja majka je bila najstarija mlada jer je naša porodica živela u kolektivu. Bio sam najstarije dete među decom mojih ujaka i tako dalje. Mnogo sam pomagao majci jer sam morao, sa svime, da spremam hranu, da je šaljem radnicima u polju i u bašti. I pomagao sam joj, pekao hleb, čistio dvorište. Uvek sam pomagao majci, sada pomažem i ženi. Imam pravo, kažem, jer sam i mami pomogao (smeje se). Moja majka je bila žena sa sela, ali se posle izvesnog vremena prilagodila gradskim običajima. Jedino što nikad nije naučila da govori turski. Moja baka je znala, a moja majka nije. Nikada nije naučila ni srpski ni turski.

Imao sam komšije Srbe, ali nisam naučio srpski. U petom razredu osnovne škole, pošto smo imali, imao sam šest predmeta na srpskohrvatskom jeziku. Nije bilo albanskih nastavnika, postojao je taj predmet Osnove tehničkog obrazovanja, nastavnik je hteo da me obori jer je bio Srbin. Ali pošto je ceo razred insistirao, dao mi je dvojku i prošao sam. Tokom leta, iz inata, uzeo sam, bile su sportske novine *Tempo*, tako su se zvale. U početku nisam razumeo, razumeo sam samo šut, gol, aut, ništa drugo. Razumeo sam te pojmove jer sam gledao fudbal. Čitam i čitam, čitam celo leto. Kada sam krenuo u sledeću školsku godinu, svi su bili iznenađeni. Profesor je rekao, “Znao si, samo nisi hteo da pričaš, ali si znao srpski jezik.” A onda sam to tečno govorio. Naučio sam iz novina.

Anita Susuri: Da li se sećate kako je vaša kuća izgledala u vreme kada ste bili dete, vaše naselje?

Šerafedin Beriša: Kuće su bile, većina od pletera, one od blata. Naša kuća je bila, imali smo, bila je malo sofisticiranija, mislim, bio je i podrum, jer je dvorište bilo nekako strmo, a glavna ulica je bila nešto viša. Tamo, na prvom spratu su bile četiri sobe, imali smo neku vrstu *hayat*-a⁵, kako ga zovu, sada je to terasa, i ispod smo imali prostor gde smo držali životinje. U drugom delu dvorišta smo imali prostor za ovce jer smo imali i ovce.

A onda, kada je došlo do promene ovde u gradu, Nazmi Mustafa je bio gradonačelnik, on je to uradio, najviše je doprineo razvoju infrastrukture Prištine. On je izgradio Ulicu Agima Ramadanija i ulicu OVK. Reke Pirštevka i Veluša su mu bile pokrivene. Bio je vredan radnik. Jedini gradonačelnik koji je uvek imao opštinski deficit, nikad višak, jer je potpuno potrošio sredstva. Mnogo je radio za Prištinu. Naravno, to je bio sistem tog vremena, ali njemu je stalo do ovog mesta. Tako to sada vidim. U svakom slučaju, prešao sam na drugu temu.

⁵ *Hayat*, sa turskog, odnosi se na otvoreni prostor ili dvorište, koji se često nalazi u tradicionalnoj turskoj ili bliskoistočnoj arhitekturi. To je vrsta zajedničkog prostora unutar kuće ili kompleksa zgrada, koji se obično nalazi na otvorenom.

Anita Susuri: [Govorili smo o] Prištini kada ste bili dete.

Šerafedin Beriša: Da.

Anita Susuri: Vaše naselje, na primer.

Šerafedin Beriša: Bila je to ulica popločana kamenom, ne u kockama, nego u kamenu. Zapravo, moj otac bi mi za vreme bivše Jugoslavije govorio, “Svako od nas je imao obavezu da izađe ispred kuće i očisti ulicu, jer su te kažnjavali ako ne bismo to uradili.” Komšije, većinom Albanci, bilo je dve-tri srpske porodice.

Anita Susuri: Da li je bilo prijateljstva među komšijama, na primer, da li su se posećivali...

Šerafedin Beriša: Svi smo se poznavali jer je bilo jako malo pridošlica, ali znali smo sve, imali smo one koji su odlazili i one koji su dolazili. Zapravo, ne znam, to je zanimljiva činjenica, jer je ta ulica, Hadži Zeka, zovu je “pored kuće Mursela Šumarija,” ali pre se zvala Gjymrykhane. Gjymrykhane...

Anita Susuri: Neka vrsta *han*-a?⁶

Šerafedin Beriša: Izvinite?

Anita Susuri: Neka vrsta *han*-a?

Šerafedin Beriša: Ne, to je bila neka vrsta carinskog punkta. Kada su ljudi došli iz sela, morali su da plate carinu za proizvode koje su doneli da prodaju na pijaci. Tamo je bio jedan carinski punkt, jedan je bio tamo gde je sada katedrala. Sa obe strane grada, nisu mogli da uđu u grad i prodaju proizvode [bez plaćanja te naknade]. Tako je bilo na pijaci donedavno, ne znam da li sada nešto plaćaju, morali ste da platite da koristite pijacu da biste prodali svoje proizvode. I tada, da bi se ušlo u grad, postojala su ta dva punkta gde su ljudi proveravani.

Anita Susuri: Dakle, to znači da je lokacija gde je katedrala bila ulaz u grad?

Šerafedin Beriša: Da, pre nego što je izgrađena ta škola koja je tamo, *Xhevdet Doda*. Prvo je tamo bila policijska stanica, onda su kasnije izgradili gimnaziju.

Anita Susuri: Kako se sećate infrastrukturnog razvoja u Prištini? Dakle, vi ste odrasli kad je to počelo.

⁶ Zgrade u blizini puta ili u gradovima koje služe kao hosteli za putnike i koje su imale i sobe u kojima mogu da se ostave životinje.

Šerafedin Beriša: Da, Lakrište [naselje] na primer, ta zemlja je bila bašta gde su razni građani sadili stvari, nije bilo zgrada. Te zgrade su počele da se grade možda '70-ih godina. Ali izgrađeni su po planu, a ne kao danas gde možete dati šoljicu kafe komšiji sa svog balkona. Izgradnja je bila regulisana. Na primer, soliteri su poslednje zgrade na koje se Priština proširila kao grad pre nego što je došla do bolnice, nije bilo drugih zgrada na tom području. A onda su kasnije izgrađeni domovi i krenuo je agresivniji, da tako kažem, razvoj. I tada su prevideli neke stvari.

Anita Susuri: Kako ste vi lično doživeli tu promenu u gradu? Od varoši, kako da kažem, pretvorila se u veliki grad.

Šerafedin Beriša: Iznenadile su me neke stvari. U stvari, kada je šoping centar otvoren, nov, meni je bilo zanimljivo da ima pokretne stepenice, bilo je raznih vrsta proizvoda razdvojenih po spratovima, bilo je nameštaja, odeće, prehrambenih artikala. Namirnice su bile u podrumu, bilo je to nešto novo. Možda... jer su kasnije stigli i televizori, tada crno-beli.

Kada smo videli neke druge zemlje, učinilo nam se zanimljivim. Čak i kada sam '90-ih otišao u inostranstvo, neke stvari su nam se činile interesantnim jer ih nismo imali. Svako vozilo, te [popularne] marke, ovde su bila samo komercijalna vozila, nije ih tada bilo. Ovde su bili samo *Ramiz Sadiku* i *Eurgens* koji su održavali zgrade i ovde nije bilo ničeg drugog. A posle su bile neke građevinske firme poput one iz Peći i neke druge, kada su gradile južni deo grada.

Anita Susuri: Koju osnovnu školu ste pohađali?

Šerafedin Beriša: Škola, tada, sad je *Pjetër Bogdani*, tada je bila *Miladin Popović*, škola se tako zvala. To je put kada prođete malo dalje od Tehničke škole, skrenete levo. Tu sam završio osnovnu školu, a zatim upisao gimnaziju.

Anita Susuri: Da li je bilo i Albanaca?

Šerafedin Beriša: Bilo je i Srba i Albanaca.

Anita Susuri: Paralelno...

Šerafedin Beriša: Da, a onda je bilo i Roma. U mom razredu su bile dve Romkinje i jedan dečak.

Anita Susuri: Naučili su albanski?

Šerafedin Beriša: Da, naučili su albanski. A mi bismo se ponekad svađali sa Srbima, a oni bi se mešali sa nama. Bila je jedna devojka, zvala se Dževrije, ako se ne varam, bila je krupna, tukla bi se sa njima (smeje se). Bio sam najmanji u razredu. Ali onda sam brzo porastao tokom gimnazije.

Anita Susuri: Zanima me da li je tada bilo izleta ili poseta koje je organizovala škola?

Šerafedin Beriša: Da, išli smo na izlete, na primer, u Taukbahče, a onda smo išli u pozorište. Evo, u ulici preko puta gimnazije, znate li gde je Etnografski muzej? U blizini muzeja je bio zoološki vrt, bilo je životinja...

Anita Susuri: [Kompleks kuća Emindžika?](#)

Šerafedin Beriša: Da, kuća Emindžika.

Anita Susuri: Da li imate predstavu kako je bilo tamo? Da li ste išli?

Šerafedin Beriša: Mislite na muzej ili na zoološki vrt?

Anita Susuri: Da, zoološki vrt?

Šerafedin Beriša: Zoološki vrt, bilo je nekoliko životinja, ali ne puno. Mislim da je bilo lavova, vukova, lisica... i ne znam da li je bilo nekih ljubimaca tamo. Viidte, ne sećam se jer sam počeo da zaboravljam jer je bilo odavno, oko '65 mislim, ne znam koje godine.

Anita Susuri: Mislim da sam čula priču da je jedan vuk pobegao odatle i da je napao nekoga.

Šerafedin Beriša: Ne sećam se, ne, ne znam za to.

Anita Susuri: Mislim da sam čula nešto o tome.

Šerafedin Beriša: Moguće, moguće. Jer tamo nije bilo tako bezbedno iako su bile rešetke, ali sve je moguće. Moj otac je zaista želeo da upišem medicinsku školu. Rekao sam, "Ne, jer ne mogu da isečem osobu za operaciju." "Pa, u redu," rekao je, "idi i postani zubar." "Ne, mislim da ne želim da budem zubar." I poslao sam svoja dokumenta da se prijavim za gimnaziju.

Anita Susuri: *Ivo Lola Ribar.*

Šerafedin Beriša: *Ivo Lola Ribar*, tako je bilo tada. I polagao sam prijemni ispit, položio sam ga i onda je moj otac došao sa posla i pitao, "Pa," rekao je, "šta si uradio? Da li si primljen?" Rekao sam, "Ne, pao sam za malo." Pitao je, "Zašto lažeš?" Rekao je, "Bio si drugi na listi" (smeje se). Bio je veliki fan. Svaki put kada sam mu rekao [da mi kupi knjige], izlazio je u razne izdavačke [kuće], romane i ostalo, u to vreme bi knjige stizale iz Albanije, nikada mi nije rekao ne. Dao mi je poslednji novac da bih mogao da kupim knjige.

U stvari, bio je *Xha Limani* [alb. Čika Limani] blizu pozorišta, gde su prodavali knjige. Mahnuo bi mi, “Dođi, ima novih knjiga” (smeje se). Sada njegova nećaka ili ćerka imaju jednu ovde, *Xha Limani*, ovde je knjižara. I postalo je... bilo je prilika kada mi je otac davao novac da kupim cipele, a on mi je mahao da ima novih knjiga, ja sam kupio knjige i ostavio cipele.

Anita Susuri: Da li je bilo nekih drugih knjižara?

Šerafedin Beriša: Da, bilo je, bilo je.

Anita Susuri: Da li ste i tamo svraćali?

Šerafedin Beriša: Nije bilo puno... zanimljivo je jer *Xha Limani* je imala puno knjiga, izdanja iz Tirane koja su ovde dolazila po prvi put. Bilo je i drugih izdanja [u drugim knjižarama] ali ne znam da li je bilo knjiga iz Tirane jer je bila *Rilindja*,⁷ i ne znam, ne sećam se. Bilo je, gde je sad, bila je knjižara *Skënderbeu* tamo i ta kafeterija gde je *Union*, tamo je bio hotel, restoran. I onda je bila i juvelirnica, jedna od njih je prodavala elektriку, lampe i ostalo, preko puta njih su bile te reklame za filmove i onda su bile i te knjižare.

Anita Susuri: Spomenuli ste filmove i rekli da ste posećivali te bioskope sa školom takođe...

Šerafedin Beriša: Bioskop, pozorište, da.

Anita Susuri: Koje, mislim, tad je bio Kino Rinia, mislim?

Šerafedin Beriša: Da, Kino Rinia. Naziv je bio na srpskom, zvali su ga Omladina...

Anita Susuri: I [Kino] Armata...

Šerafedin Beriša: Gde je Armata sada...

Anita Susuri: Da, još uvek je tamo.

Šerafedin Beriša: Na istom mestu, na istom mestu.

Anita Susuri: Na trgu Zahir Pajaziti.

⁷ *Rilindja*, prve novine na albanskom jeziku u Jugoslaviji, prvobitno štampane 1945. kao nedeljne novine.

Šerafedin Beriša: A ima i taj... na primer, tamo gde je stari tržni centar, iza njega, iza kipa Zahira Pajazitija, tamo je bio crkveni bunar. U [Hotelu] Grand je bila katolička crkva. Tu je bila džamija gde je pozorište...

Anita Susuri: Lokač [Llokaç].

Šerafedin Beriša: Džamija u Lokaču, da.

Anita Susuri: Htela sam da vas pitam, u bioskopima, kakvi su filmovi bili?

Šerafedin Beriša: Bilo je raznih filmova. Bilo je redovnih filmova, naravno, tadašnjeg sistema sa partizanima i onih protiv Nemaca. Bilo je i holivudskih filmova, onih sa ratnim brodovima, sa borbama mačevima i slično. Bio je *Anijet e Gjata*, na srpskom prevedeno kao Dugi Brodovi. Bilo je raznih filmova. Zatim su bili i indijski filmovi na koje su ljudi išli da plaču jer su bili tužni (smeje). Bilo je i nekih horor filmova. Išao sam jednom i tri puta gledao film, tri puta sam se isto uplašio, skočio sam sa sedišta.

Anita Susuri: Koji je to film bio, da li se sećate?

Šerafedin Beriša: U Egiptu je bila mumija. Udari o zid i on pada i pravi veliku buku. Tri puta sam skočio sa sedišta. Otišla sam tamo namerno, samo da vidim da li mogu [ići bez straha] jer sam znao da će se ta scena dogoditi. Zanimljivo, reagovao sam instinktivno.

Anita Susuri: Da li se sećate i drugih bioskopa i kulturnog života?

Šerafedin Beriša: Ne znam šta da vam kažem. Često smo posećivali pozorište, svaku predstavu. U stvari, moj razred je bio veoma aktivan u tome. I kad smo išli u bioskop išli smo organizovano, samo naš čas, na primer. Dogovorili smo se na taj način da mi momci ispratimo devojke svojim kućama, uvek smo ih vidali kući. Ko god da je živio u nekom kraju... Imao sam četiri drugarice iz razreda koje su živele u tom kraju.

Jedan od njih je bio moj komšija, zapravo otac te devojke mi je rekao, "Čak i da imam sto ćerki, sa ovakvim učenicima, poslao bih ih [u školu] bez straha." Brinuli smo o njima kao o porodici. Nisu smele da razgovaraju sa drugim momkom iako su tada bile punoletne u gimnaziji, možda su bile zaljubljene, ali bez naše dozvole nisu smele da razgovaraju sa njima.

Anita Susuri: Bile su kao vaše sestre.

Šerafedin Beriša: Apsolutno.

Anita Susuri: Spomenuli ste još nešto što sam čula o porodicama koje su živele ovde u Prištini, imale su tradiciju da idu na izlete u Taukbahče, Grmiju...

Šerafedin Beriša: Išli su tamo i na grobnicu sultana Murata. 1. maja u Grmiji, uvek. Čak ni autobusi koji su bili tamo nisu smeli da te nateraju da platiš kartu, niti taksiji ili neko ko je radio nije smeo da naplati da te odveze u Grmiju. Bilo je muzike, bilo je raznih bendova. Pekli bi meso, pravili *flia*⁸ i slično. Tamo su na grobu sultana Murata organizovali i Đurđevdan, razne izlete.

Anita Susuri: Da li je to bilo, na primer, za dan Svetog Đorđa, da li je postojao poseban običaj ili samo piknik?

Šerafedin Beriša: Da, i za Đurđevdan...

Anita Susuri: Bila je neka vrsta [rituala], kupanje u cveću.

Šerafedin Beriša: To su radili kod kuće, nisu to radili tamo. Pre doručka su ih oprali, u tu posudu za vodu stavili cveće, stavili koprivu i vrbe. Govorili su, “Ko spava ujutru, spavaće cele godine,” to je bila neka vrsta sujeverja. Bilo je tih običaja, ali su polako nestajali.

Drugi Deo

Anita Susuri: Da, spomeuli ste da ste rođeni ‘54...

Šerafedin Beriša: ‘54.

Anita Susuri: I bili ste dete ‘64, ‘65, 11 godina. To je bio težak period za naš narod jer je to bilo vreme Rankovića...⁹

Šerafedin Beriša: Rankovićevo vreme, pištolji.

Anita Susuri: Da li se sećate šta ste videli, porodica koje su izbegle?

⁸ Tradicionalno jelo u albanskoj kuhinji koje se sastoji od slojeva nalik na palačinke kuvanih na pepelu ispod poklopca.

⁹ Aleksandar Ranković (1909-1983) bio je srpski partizanski heroj koji je posle rata postao jugoslovenski ministar unutrašnjih poslova i načelnik Vojne obaveštajne službe. Bio je tvrdolinijaš koji je uspostavio režim terora na Kosovu, koje je smatrao bezbednosnom pretnjom za Jugoslaviju, od 1945. do 1966. godine, kada je izbačen iz Komunističke partije i prognan na svoje privatno imanje u Dubrovniku do smrti 1983. godine.

Šerafedin Beriša: Ne direktno jer nisam... u kraju gde sam živeo nije bilo nikoga. Najviše se dešavalo u nekim selima u okolini Peći, možda i u Lapu, nisam siguran ali mi to nismo primetili ovde u gradu. Dakle, ne znam šta da kažem. Znam samo kada su se bile demonstracije '68,¹⁰ nisam bio kod kuće, bio sam kod ujaka. Kada sam se sutradan vratio kući, izašao sam u grad i video da je grad uništen, izlozi i ostalo. Sećam se, da.

Anita Susuri: Rekli ste da ste nastavili u gimnaziji, gde je *Sami Frashëri* sada...

Šerafedin Beriša: Da.

Anita Susuri: Kakve su bile te godine za vas?

Šerafedin Beriša: Ta generacija nastavnika je bila najbolja generacija, baš su voleli obrazovanje, dobro su nas učili. Bila je to veoma dobra generacija i većina tih nastavnika je prešla ili na fakultete ili u druge institucije. U Albano-istorijskim institutima. Bila je to veoma vešta generacija profesora. Neki od njih su još aktivni, na primer Jahja Koka, on nam je predavao fiziku. Zapravo, sećam se jednog slučaja, bio je jedan drug iz razreda, znao je fiziku bolje od nas ostalih, bio je glasan. Rekao je, "Jakupe," rekao je, "vidi," rekao je, "iako imaš 75 kilograma," rekao je, "izbaciću te jednom rukom kroz prozor." Pitao je: "Koliko si težak?" On je odgovorio, "75 i po. Ne možete me izbaciti za pola kilograma." Počeo je i sam da se smeje, dobio ga je (smeje se). Ja i prijatelj, Agron Mandžuka, bili smo malo bolji u matematici.

Bila je to prilično obimna knjiga jednog hrvatskog profesora, njen naslov, većina literature tada je bila na srpskohrvatskom, *Zbirka zadataka iz algebre*, Rešavanje zadataka iz algebre. Sa tim jednim prijateljem smo rešili sve probleme tokom leta. Samo jedan problem nismo mogli da rešimo. Pokušavali smo i pokušavali kako bismo dobili rezultat. A ja sam mu rekao, "Agrone, da li da počnemo od kraja?" Pitao je, "Zašto?" Rekao sam, "Negde je greška." Idući od kraja do početka pronašli smo grešku, bila je greška, štampana, siguran sam, dodali su još jedan broj. Na primer, umesto četiri, štampali su dva, a mi to nismo mogli da rešimo.

Kada smo otišli u školu, profesor je pitao, "Na čemu ste radili?" Pitao nas je. Rekao sam, "Profesore, rešio sam sve zadatke sa Agronom, ali samo jedan nismo mogli da rešimo." Pitao je, "Koji?" Rekao sam, "Ovaj." Rekao je, "Ovaj je najlakši." Počeo je da ga rešava, ali nije mogao. Imali smo dva časa matematike jedan za drugim, nije nas pustio ni na pauzu. Pokušavao je, i pokušavao, i pokušavao. Rekao je, "Ne," rekao je, "nema rešenja," ja sam rekao, "Ima," "A zašto me onda mučite?" Rekao sam, "Promenite ovaj broj," on ga je promenio. Rekao je, "Protraćio si dva naša sata," rekao sam, "Ja i Agron smo izgubili nedelju dana i rešili to počevši od kraja" (smeje se). "Kako ste se toga dosetili," upitao je, "da počnete od kraja?"

¹⁰ Tokom oktobra i novembra 1968. albansko stanovništvo je organizovalo mnoge demonstracije širom Kosova. Glavni zahtev je bio da se prizna pravo Kosova na samoopredeljenje. Prve i najmasovnije demonstracije organizovane su u Prizrenu 6. oktobra 1968. Ove demonstracije su završene ispred Prizrenske lige, gde je prvi put javno artikulisan zahtev za Republikom Kosovo.

Bili smo zaista dobra generacija. Većina njih su sada lekari i direktori. U pošti je bio Hazbi Dervišoli [alb. Hazbi Dervisholli]. Malo sam to ostavio iza sebe, počeo sam da studiram ekonomiju, a onda sam se upustio u *Ilegale*¹¹ i stvari su se malo promenile. Iako pokret nije kriv što sam ja... ali sam ga malo zanemario, a onda sam bio u zatvoru, oženio sam se i propustio sam priliku. I nisam završio fakultet.

Anita Susuri: Kako ste se odlučili da studirate ekonomiju, nakon što ste završili srednju školu?

Šerafedin Beriša: Pa išli su neki moji drugari iz razreda i činilo mi se zanimljivo, a pošto je tu matematika bila više obaveza, ja sam otišao na ekonomiju. Zato što su neki otišli u pravo, neki na medicinu.

Anita Susuri: Zaboravila sam, preskočila sam ovo pitanje, da li ste imali matursko veče?

Šerafedin Beriša: Da.

Anita Susuri: Gde je održano?

Šerafedin Beriša: U to vreme u hotelu Božur¹².

Anita Susuri: Kako je bilo?

Šerafedin Beriša: Bilo je baš dobro. Prvi put sam obukao odelo... i sašio ga je krojač jer nisam kupio gotovo. Kažem, moj otac je bio spreman na sve kada su u pitanju stvari vezane za obrazovanje.

Anita Susuri: Da li su ljudi obično šili [svečana odela] ili su ih kupovali, kako je to bilo?

Šerafedin Beriša: Bilo je odeće za kupiti, ali moj otac je rekao, "Ne, hteo sam da bude skrojeno za tebe." A u to vreme se vratio jedan krojač, radio je u Francuskoj nekoliko godina i vratio se. Bio je jedan od najpopularnijih. Odveo me je tamo da skrojim odelo. Bili smo veoma pristojan razred. A onda smo se šalili čak i sa našim profesorima, pevali bismo našim profesorima, smišljali pesme o njima. Pevali bismo im i na maturi i tamo u gimnaziji.

U stvari, bio je jedan profesor albanskog jezika i ja bih zadirkivao neke druge profesore, pitao sam, "znaš li gde," jer smo ga zvali Buf, neću mu pominjati ime, pitali bismo, "znaš li kako znamo da Buf dolazi na čas?" Pitali su, "Kako?" "Zato što mu prvo uđe stomak, pa on za njim," jer je bio veoma krupan (smeje se). Eh, bio je taj profesor geografije Rifat Blakaj. Imao je naviku, kada bi došao u razred,

¹¹ Podzemne militantne grupe koje su se borile za odvajanje Kosova od Jugoslavije i ujedinjenje sa Albanijom za vreme Titove Jugoslavije.

¹² Hotel Božur, obeležje Prištine, bio je prvi hotel u gradu. Danas je pretvoren u hotel Sviss Diamond na Bulevaru Majke Tereze.

govorio bi neke gluposti. Tako nam se obraćao. Bili smo kao prijatelji, a ne kao profesor i studenti, ali smo bili veoma bliski.

Anita Susuri: Kako je bilo na maturskim večerima, i generalno, kakva je muzika puštana? Kakvu ste muziku slušali?

Šerafedin Beriša: Pa uglavnom narodna muzika. Bilo je i moderne muzike, tada je postojao TRIX¹³, mislim. Ali više sam slušao narodnu muziku. Ne znam, čak i sada volim, iako sam slušao i drugu muziku. A onda smo organizovali izlete posle maturalne večeri. Išli smo da obiđemo razna mesta u Jugoslaviji, išli smo u Hrvatsku, Sloveniju, posetili smo Postojnu.

Kada smo otišli tamo, evo jednog zanimljivog detalja jer su bila četiri autobusa sa albanskim studentima, jedan je bio sa srpskim studentima, a drugi sa turskim studentima mislim. Kada smo otišli u Zadar, mi, albanski studenti, izašli smo iz autobusa, ali niko od srpskih. Sreli smo jednog starca, čuo nas je kako pričamo na albanskom, "Pa," pitao je, "ti si Albanac?" Rekli smo: "Da." Počeo je da priča, arbereški¹⁴ iz Zadra. A žena mu je rekla, taj dan je bio jako sunčan ako se ne varam, išla je na misu, rekla je, "Hajde, hoćeš li doći na misu?" Rekao je, "Ne," rekao je, "ostaću sa ovim dečacima i devojkama." Pitala je, "Zašto?" On je odgovorio, "Oni su naša krv."

Razgovarali smo sa tim starešinom, baš smo uživali u našem razgovoru. I onda mi je rekao, rekao je da ima neke studente iz Zadra koji su arbereši i studiraju u Zagrebu i imaju kontakt sa albanskim studentima, "Oni znaju," rekao je, "jezik bolje od nas jer znaju standardni jezik." A sreli smo i neke od tih učenika. Mnogo su me impresionirali. Ali to mi je ostalo u glavi, da su samo Albanci izašli iz autobusa, a ne ostali (smeje se).

Anita Susuri: Znači, vi ste se tokom prve godine fakulteta već pridružili *llegale*?

Šerafedin Beriša: Da, otprilike u to vreme.

Anita Susuri: Zanima me kako se sve ovo dogodilo? Početak? Kako ste saznali za to? Kako ste pristupili tome?

Šerafedin Beriša: Došao sam tamo preko svog komšije, Mustafe Ademija. Bili smo u srodstvu sa njim kao i porodica. Jedna moja tetka po majci bila je udata za njegovog brata. Prvo sam stupio u kontakt sa njim. A onda je Gani Sila živio u svojoj kući sa svoje dve sestre. Bili su studenti. Preko Mustafe sam upoznao Ganiju i tu je počeo rad sa *llegaleom*.

¹³ Kosovski rok bend.

¹⁴ Arbereš se odnosi na etničku albansku zajednicu u južnoj Italiji, poreklom od Albanaca koji su tamo migrirali tokom 15. i 16. veka da bi izbegli osmansku vlast.

Anita Susuri: Kako je bilo, mislim, pravila za pridruživanje?

Šerafedin Beriša: Pa pravila je postavio onaj ko je hteo nekoga da prihvati. Proučavali su osobu, da li je u redu da se pridruži, da li je od poverenja, i smatrali su da je to ispravno. I krenuli smo prvo sa čitanjem knjige pa diskusijama do pridruživanja i polaganja zakletve. Bio sam u grupi sa Ganimem i još jednim, ali je kasnije Gani otišao da služi vojni rok. Bio je povezan sa rukovodstvom grupe, Marksističko-lenjinističke grupe Kosova. Tada sam ga odlično zamenio.

I mi smo bili u vođstvu grupe, tu sam bio ja, Mehmet Hajrizi, [Hidajet Hiseni](#) [Hydajet Hyseni], Kadri Zeka¹⁵ i... ali u to vreme Gani je služio vojni rok, u vreme kada smo mi bili u rukovodstvu grupe. Dodeljeni su nam različiti sektori rada. Na primer, neko je imao agitaciju i propagandu, neko za različite stvari i tako smo podelili različite sektore našeg rada. Imali smo sastanke jednom nedeljno, jednom u dve nedelje, ali nikada nije bilo duže od dve nedelje bez sastanka.

Anita Susuri: Gde ste imali te sastanke?

Šerafedin Beriša: Po kućama ili je bilo vremena kada je bilo lepo vreme i sastanke smo imali napolju u prirodi. Imali smo i neke baze gde smo sakrivali naše materijale.

Anita Susuri: Knjige koje ste spomenuli da ste čitali, jesu li, sigurna sam da su bile zabranjene?

Šerafedin Beriša: Većina njih je bila zabranjena.

Anita Susuri: Koje su to bile knjige, na primer?

Šerafedin Beriša: Da, bio je taj Šota Azem Galjica [*Shota Azem Galica*], tada je bio zabranjen iako nije imao ništa konkretno, ali nije bio dozvoljen. *Gjarpërinjtë e Gjakut* [alb. Krvave zmiye], zabranjeno je možda zbog autora, a ne zato što je sadržaj tada imao nešto protiv države. I mnoge druge knjige. Onda smo imali i slike gde smo videli samo gradove u Albaniji, istorijske trenutke, različite muzeje. A onda smo pisali različite stvari i širili podzemnu štampu. Tako.

Anita Susuri: Dakle, prvo su vas pripremili unapred...

Šerafedin Beriša: Naravno.

¹⁵ Kadri Zeka (1953-1982) je bio aktivista kosovskih Albanaca koji se borio za prava i autonomiju kosovskih Albanaca. Posle izbeglištva u Švajcarskoj zbog jugoslovenske represije, sarađivao je sa drugim aktivistima na jačanju pokreta otpora. U januaru 1982. godine ubijen je u Nemačkoj, što je bio ključni događaj u borbi za nezavisnost Kosova, što ga je učinilo simbolom otpora i mučeništva.

Anita Susuri: Dali su vam materijale za čitanje...

Šerafedin Beriša: Da, naravno, naravno.

Anita Susuri: Da bi se možda razvila osećanja...

Šerafedin Beriša: Da, i obično su birane porodice za koje se znalo da su povezane sa tim nacionalističkim aktivnostima.

Anita Susuri: Koje su ostale aktivnosti? Pomenuli ste da imate materijale koje ste delili.

Šerafedin Beriša: Da, podeljene su različite traktati¹⁶ za različite slučajeve. Na primer, kada je bila godišnjica Prizrenske lige,¹⁷ delio se materijal. Tokom posete kada je Tito¹⁸ došao na Kosovo, podeljeni su materijali protiv sistema. Onako, drugačiji.

Anita Susuri: Kakav su sadržaj, na primer, imali ovi materijali?

Šerafedin Beriša: Bilo je više, više je naglašeno podizanje nacionalne svesti naroda. Pokušavali smo da se infiltriramo u narod, ali nismo smeli da to uradimo otvoreno, ali je bilo slučajeva da jesmo, u zavisnosti od mesta, malo smo otvorenije pričali. Ali više kroz rasprave, kroz knjige, deleći ih mladima ili čak učiteljima.

Anita Susuri: Da li su i ove rasprave sadržale nešto o našoj istoriji? Ili bilo šta o, kako da kažem, našem položaju ovde u Jugoslaviji?

Šerafedin Beriša: Da, bilo je, bilo je. Na primer, postojao je tekst koji sam tada napisao, to je bila politika otvorenih vrata, politika kapitulacije pred kapitalizmom, potpis. Jer tada je Jugoslavija, na primer, imala bolje odnose sa Zapadom, kao i sa Istokom, jer je igrala obostrano. A onda, bilo je i raznih pesama, uzdignuta je i figura Envera Hodže. U stvari, ljudi često kažu, "Kako Enver Hodža?" "Pa," govorio sam, "svidao mi se. Bolje je reći *shoku Enver* [alb. družu Enver] nego reći družu Tito, činio se bliže."

¹⁶ U Jugoslaviji, posebno na Kosovu, traktati su bili podzemni pamfleti koje su distribuirali albanski aktivisti u znak protesta protiv političke represije i kulturnog potiskivanja. Ovi dokumenti su sadržavali kritike jugoslovenske vlade i pozivali na veća prava i autonomiju, igrajući ključnu ulogu u mobilisanju otpora i negovanju albanskog nacionalnog identiteta.

¹⁷ Albanski savez iz 1878. koji se borio protiv promena granica na Berlinskom kongresu koje su odlučile Velike sile. Liga je tražila autonomiju od Osmanskog carstva. Zgrada u kojoj su albanski lideri sklopili svoju besu (zakleti savez) nalazi se na reci, uzvodno od centra grada. Sada je to mesto pretvoreno u muzej. Sadašnja zgrada je rekonstrukcija prvobitne, koju su srpske trupe spalile 1999. godine.

¹⁸ Josep Broz Tito (1892 -1980), bivši predsednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

U to vreme ako ste rekli, na primer, kako se ljudi predstavljaju kao veoma jake demokrate, ako ste tada govorili i hvalili Ameriku, kazna je bila još veća jer je sistem Jugoslavije bio komunistički. Tu je bila i Albanija, ali u drugom stepenu. Pošto je Jugoslavija tada izbegavala neke stvari, otišla je u revizionizam. I nismo mogli da kažemo da smo tada voleli Ameriku jer bismo bili još više kažnjeni (smeje se).

Anita Susuri: Da, jer je u to vreme bio i Hladni rat.

Šerafedin Beriša: Da, bio je i Hladni rat.

Anita Susuri: Da, Amerika je bila protiv države... Rusije.

Šerafedin Beriša: Iako to traje i danas.

Anita Susuri: Da.

Šerafedin Beriša: Iako je komunizam skoro poražen, nije ugašen jer je još živ.

Anita Susuri: I ja sam htela da vas pitam o vašoj porodici, da li je neko od članova vaše porodice znao da ste bili na tom putu?

Šerafedin Beriša: Prvo niko nije znao, jer sam se i ja u međuvremenu oženio, nije znala ni moja žena. Bilo je slučajeva kada sam išao na sastanke cele noći, moja žena nije znala gde sam. Bila je mlada devojka, 18 godina, nije imala ni 18 kada smo se venčali. Verovatno je posumnjala da imam aferu ili nešto drugo (smeje se) iako je moje ponašanje dalo do znanja njoj i drugim ljudima da nisam u toj kategoriji ljudi. Zapravo, moj prijatelj, Gani Sila, bi rekao, "Šera [Šerafedine], čak i ako hodaš ulicom, policija će znati da si deo *llegale*." "Zašto?" Pitao bih. Rekao je, "Hodaš nekako pogrbljen i ne gledaš u stranu, ne praviš mnogo buke," rekao bi, "nemoj, promeni malo način na koji se krećeš."

Dakle, moja porodica nije znala do kasno. Kasnije su to saznali moja majka i otac i jedna od mojih sestara. Ali nisam imao nikakvih problema. Kasnije, mnogo kasnije, su otkrili neki ljudi vezani za našu porodicu. Rekao sam svojim prijateljima, "Odlazim negde," jer jesam, postojao je problem što nisam želeo da oštetim svoju grupu zbog svoje greške što sam bio otkriven.

Anita Susuri: Ovo otkriće, kako se dogodilo? Možda ste negde rekli, ili?

Šerafedin Beriša: Ne, otkrili su moj mimeograf i neki ljudi koji to nije trebalo da saznaju su saznali. U tom trenutku sam bio primoran da uništim mimeograf. Pretvorio se u metal, hteo sam da ga prodam. I uništio sam mimeograf, uništio sam ga i bacio, da bih mogao malo da prikrijem tragove, ali nisam verovao da sam uspeo.

Anita Susuri: Kako ste se tada povukli? Jeste li napustio svoju kuću?

Šerafedin Beriša: Postao sam pasivan...

Anita Susuri: Ili ste samo postali pasivni?

Šerafedin Beriša: Postao sam pasivan. A onda sam otišao na odsluženje vojnog roka '80-ih...

Anita Susuri: U, mislim '81?

Šerafedin Beriša: '80, '81...

Anita Susuri: Da, jer ste bili godinu dana u vojsci.

Šerafedin Beriša: Imao sam godinu [vojnog roka] jer sam bio hranilac u porodici, oženjen, imao sam godinu dana jer je bilo 15 meseci inače. U mornarici mislim da je bilo 18 meseci ako se ne varam, bilo je duže za onoga ko je bio u...

Anita Susuri: Gde ste bili?

Šerafedin Beriša: Bio sam u Hrvatskoj, mestu zvanom Knin. To mesto je kao, kako bi se reklo, kolevka četništva¹⁹ u Hrvatskoj jer je tamo bilo mnogo Srba. U stvari, imali smo generala, on je bio komandant kasarne, ja sam pustio brkove, nekako dugačke, tako da kažem, rekao je, "idi obrij brkove," rekao je, "jer izgledaš kao ljudi protiv kojih sam se borio u Drugom [svetskom] ratu." Bio je pripadao partizanima, ali maloletan, mislim da je imao 17 godina kada se borio u Drugom [svetskom] ratu. Govorio bi nam, "U ovu kafanu, u onu kafanu," imenovao ih je, "ne možete da idete jer su tamo četnici."

Anita Susuri: Da li je bio Hrvat?

Šerafedin Beriša: Hrvat. U početku sam bio stariji od većine mojih drugova koji su bili u vojnoj službi. Došao je jedan Hrvat iz Bosne i rekao, "Hoćeš li doći," rekao je, "da radimo u radnoj grupi," rekao je, "zabavljamo se. Malo radimo i nemamo vojne vežbe ili druge obaveze. Nosimo normalne cipele, veoma opuštene." I prijavio sam se tamo kao zidar navodno, nisam imao pojma kako to da uradim. Tamo sam prvi put naučio, tamo me je jedan momak naučio kako da nanesem malter i malterišem zid.

¹⁹ Srpski pokret nastao početkom Drugog svetskog rata, pod vođstvom Draže Mihailovića. Njegovo ime potiče od četa, anti-osmanskih gerilskih grupa. Ovaj pokret je usvojio velikosrpski program i bio je u ograničenom periodu antiokupaciona gerila, ali je uglavnom bio angažovan u saradnji sa nacističkom Nemačkom, čiji je glavni cilj ostao ujedinjenje svih Srba. Bio je odgovoran za strategiju terora nad nesrbima tokom Drugog svetskog rata, a zabranjen je posle 1945. Mihailović je uhvaćen, osuđen i streljan 1946. godine.

Bio je bliži radnoj grupi. Taj oficir, on je bio komandant kasarne, on bi rekao, “Vrediš više od svih vojnika tamo,” jer smo u kasarni napravili [minijaturni] grad, grad da simuliramo rat u gradu. Pruga, ulice, zgrade, sve smo uradili. Više smo mu se svideli, jer je u vojsci važno pravilo da straža, oni koji čuvaju da idu prvi da jedu, a mi pre njih. Rekao bi, “Prvi su oni, pa onda vi drugi.” I iz tog razloga je imao neke prednosti. I kada me je video tamo, rekao je, “Idi obrij [brkove],” rekao je, “jer izgledaš kao ljudi protiv kojih sam se borio” (smeje se). Ne znam zašto sam ih pustio jer nikad nisam voleo ni brkove, ni bradu, ni dužu kosu.

Anita Susuri: Mislim da ste morali da se vratite, ‘81, krajem ‘81, ili?

Šerafedin Beriša: Ne, vratio sam se otprilike mesec dana posle demonstracija.²⁰ Bio sam ovde i dobio sam tu civilnu uniformu, kako da kažem, jer sam imao još tri nedelje da odslužim vojni rok. Otišao sam u Hrvatsku, a ovde su izbile demonstracije. Priveo me je major Državne bezbednosti na ispitivanje i postavljao mi je neka provokativna pitanja. Rekao sam, “Ne,” rekao sam, “to mora da je bila neka vrsta revolta studenata jer se ljudi nisu pridružili tim demonstracijama.” “Srećom,” rekao je, “ljudi se nisu pridružili,” ali su se zapravo ljudi masovno pridružili (smeje se). Imao sam informaciju jer bih razgovarao sa ljudima telefonom. Ali, rekao je, “Ne,” rekao je, “na sreću ljudi se nisu pridružili,” rekao je, “jer bi to bilo loše.”

Anita Susuri: Kako su demonstracije primljene u vašem krugu?

Šerafedin Beriša: Gde, u vojsci?

Anita Susuri: U vojsci.

Šerafedin Beriša: U stvari, nismo mnogo pričali o tome jer niste bili sigurni s kim razgovarate. Bilo ih je, bio je slučaj sa dva mladića, bilo mi je žao zbog njih jer bi se družili sa nekim srpskim vojnicima i učili psovke. Rekao bih im, “Ne učite ove reči jer ćete naići na probleme,” naučili su ih. Počeli su da psuju, a onda su ih uhvatili i tukli i kažnjavali, na primer, tamo su bili zatvoreni nedelju dana. Rekao sam im, “Nije pametno to raditi, ostanite na mestu, držite se na distanci, bolje je.” Zato što sam imao princip, nikada nikoga nisam vređao, ali nisam ni tolerisao da me neko vređa.

Čak i kada sam bio na poslu, jedan Srbin je jednom rekao lošu reč, uvredio me je i uhvatio sam ga za kragnu. Zato što sam radio u zatvoru, prvo sam radio u šanku, kuvao sam kafu. Uhvatio sam ga za kragnu i rekao mu, “Odseći ću ti glavu,” jer sam imao nož u rukama i sekao nekoliko limuna. “Ne,” rekao je, “razgovarao sam sa nekim drugim.” “Kaži šta god hoćeš drugima, ali ne meni.” Kada sam promenio radno mesto i otišao u [Hotel] Grand, većina radnika se rukovala sa mnom. “Bravo, nikada

²⁰ 11. marta 1981. razbijen je tanjir u studentskoj menzi izražavajući nezadovoljstvo lošim studentskim uslovima, nakon čega su se mnogi studenti pridružili okretanju stolova. Događaj je izazvao široke demonstracije predvođene studentima. Zahtev za boljom ishranom i spavaonicama bio je simbol albanskog zahteva za jednakim tretmanom u Jugoslaviji.

nisi nikoga vređao, i nikada nisi tolerisao da te neko vređa.” Rekao sam, “Ako ja tebe jednom uvredim, ti mene deset puta zauzvrat, nije problem.”

Anita Susuri: Da li ste radili u Božuru ili u Grandu posle zatvora?

Šerafedin Beriša: Pre zatvora sam radio u Božuru, pa sam tamo prešao kao magacioner. Ja sam imao društvene menze, u Fabriki tepiha, bila je ona fabrika nameštaja *Napredaku*, a druga fabrika *Kosovatrans* je održavala autobuse. Sada je preko puta Ekonomske škole. Ja sam ih snabdevao i vodio sam evidenciju. A u blizini je bio kafić kada ste otišli u Fabriku tepiha... Tu sam uhapšen.

U stvari, prešao sam u Grand kao glavni magacioner cele organizacije. Zato što je taj prištinski hotel *Sloga* bio podeljen na četiri sektora. Bio sam magacinski radnik u sektoru *Fushë Kosova* [Kosovo Polje], [koji se bavio] studentskim menzama, radničkim menzama, tu je bio kafić *Tre Sheshirat* i restoran *Beogradi*. Ja sam ih snabdevao kao glavni magacioner. Otišao sam na odsluženje vojnog roka, kada sam se vratio iz vojske, radio sam oko četiri meseca ili pet, a onda sam bio u zatvoru.

Nakon što sam izašao iz zatvora, tražio sam da se vratim na posao, većina je bila za to da me prime, ali je jedan Srbin rekao, “Kako možeš da ga vratiš na posao? On je neprijatelj naroda, kako možeš da ga zaposliš?” A onda se niko od Albanaca nije usudio da digne ruku i prihvati me, pa nisu. Posle rata sam ponovo radio u Grandu dok nije privatizovan i nisu nas otpustili (smeje se).

Anita Susuri: U to vreme pre zatvora, kako je bilo raditi u Hotelu Božur i Hotelu Grand? Zato što su bili nekako popularnija mesta za druženje u Prištini.

Šerafedin Beriša: Da, bilo je neke radosti jer je bilo dosta albanskih radnika. Moj stric je u početku radio kao direktor u Božuru. Kada se vratio iz Drugog svetskog rata, radio je na nekim malim mestima ovde u gradu, u Beogradu, a tu je bio hotel Jugoslavija gde je sada upravna zgrada, kod Skenderbegove²¹ statue, tamo je bio novi tržni centar i bio je hotel Jugoslavija. Neke od zgrada su bile starije.

Zatim je radio kao tehnički direktor u Božuru. On i još neki njegovi prijatelji su tamo radili i smanjili su broj Srba. Bilo je to, rekao bi nam, da je, kada je počinjao, 80 odsto radnika su bili Srbi. Bez obzira na kojem nivou, samo su neki fizički radnici bili Albanci. Pridružio se, tada su 90 odsto bili Albanci kada je otišao u penziju. A onda kada je on otišao u penziju počeo sam da radim tamo. Dakle, bilo je raznih vrsta ljudi jer je sistem bio takav i oni su se infiltrirali u njega sa ljudima koji su vas posmatrali i...

Anita Susuri: Da li je, na primer, [tamo] slavljena Nova godina?

²¹ Đurađ Kastriot Skenderbeg [alb. Gjergj Kastriot – Skënderbeu] (1405-1468) je bio albanski plemić i vođa. Uzet kao talac od strane Osmanlija, služio je carstvu do 1443. godine kada je postao šef Saveza albanskog naroda u Ligi Leže. Predvodio je otpor Otomanskom carstvu narednih 25 godina do svoje smrti i smatra se uzorom hrišćanskog otpora protiv otomanskog islama širom Evrope. On je najveći albanski nacionalni heroj.

Šerafedin Beriša: Da, slavila se Nova godina, ali se slavila i Srpska Nova godina. Tu se pevala pesma, pijani Srbi su tražili da im se [u pesmi] pošalju glave Albanca u kantini. Radio London je izvestio o tom incidentu koji se tada dogodio u Prištini.

Anita Susuri: Da li je to bio veliki problem?

Šerafedin Beriša: Ne, ne, nije to bio veliki problem, ali o tome se govorilo i u međunarodnim medijima.

Anita Susuri: Zar nisu uhapšeni?

Šerafedin Beriša: Naravno da nisu, bili su pijani. To je bio njihov izgovor kad god bi izazvali incident, "Bili smo pijani."

Anita Susuri: Za vreme dok ste tamo radili, da li ste obavljali svoju delatnost? Da li ste je nastavili?

Šerafedin Beriša: U tajnoj grupi?

Anita Susuri: Da.

Šerafedin Beriša: Da, da, da, da. Niko u organizaciji nije znao da sam angažovan u *Ilegaleu*. Rekli su mi posle neki prijatelji, bio je vozač pečke fabrike, doneo bi pivo, "Kako," rekao bi, "mi Šera [Šerafedin] nije rekao da se time bavi, pridružio bih se i ja," (smeje se).

Anita Susuri: Niste mogli da mu verujete?

Šerafedin Beriša: Pa ne, jer ste morali da ih verifikujete. Delovao je kao fin momak, ali ne znam. Kada je u pitanju moje vreme u zatvoru, postoji zanimljiv detalj. Bio sam u zatvoru u Prištini i bila su dva brata koja su bila zatvorena, iz porodice Kopale, tako se prezivaju. Stariji brat, zvao se Halil. Došao je jednog dana, jedne noći, kada bi došli na ispitivanje dolazili bi neki udaljeniji ljudi... (smeje se). Rekao mi je, "Kada sam dao," rekao je, "svoju izjavu," rekao je, "pronašli su moju svesku koju sam dao prijateljici, tamo su bile neke rasprave." Ona [prijateljica] je bila iz Peći. Zvala se, nikad to neću zaboraviti, Sanije Maznikoli.

Rekao je, "Ne," rekao je, "uplašili su me jer je Sanija rekla da je trudna sa mnom, da sam ja njen ljubavnik." "Šta si im rekao?" "Ne," rekao je, "ona je moja prijateljica, nemam druge odnose sa njom." Rekao sam, "Halile, da sam ja ustao, tukao bih te više nego oni." Pitao je, "Zašto?" Rekao sam, "Ja sam oženjen čovek, ali da je ta devojka rekla, 'Trudna sam sa Šerafedinom,' rekao bih, 'Da, zato ima moju svesku. Nismo sarađivali nsa tajnim grupama.'"

Zatim su ga ponovo saslušali i odveo ga je inspektor, samo jedan inspektor Albanac i on je rekao, "Potpišite izjave koje ste do sada dali." On [Halil] je rekao, "Ne, neću to potpisati." On [inspektor] je upitao, "Zašto?" Rekao je, "Zato što sam ovo rekao ovde i oni su me uplašili, i moram to da promenim jer neću potpisati ovu izjavu." On [Halil] je rekao, "Okrenuo se meni, 'Mladiću, i ja sam Albanac.' Zamenio je," rekao je, "moju izjavu." Posle nekog vremena su nam donosili *Rilindju* u zatvor, ponekad ne. Zavisi šta je objavljeno.

Čitajući novine, tu devojk u životu nisam video, nije mi je ni opisao. Pitao sam Halile, da li je ovo ta devojk Sanije. Ne znam, možda to šesto čulo ili šta je to. Živela je u studentskom domu u blizini *Shkolla Normale*,²² ta devojk. Novinari su otišli da intervjuišu ljude koji su živeli u domu o uslovima i stvarima. Prišao je blizu i rekao, "Da. Proverili smo datum kada je vođen razgovor i saznali da je puštena iz zatvora." Verujte mi, bilo nas je šestoro ljudi u sobi, ustali smo i skakali od radosti, grlili se, skakali smo od radosti što je puštena iz zatvora.

Anita Susuri: Znači, spasio ju je tom izjavom?

Šerafedin Beriša: Da, da je povukao [prethodnu izjavu], [rekao je] da mu je ljubavnica i da je zato sveska bila kod Sanije.

Anita Susuri: Nije da je bila saradnik.

Šerafedin Beriša: Ne, da nisu bili zajedno u tajnoj grupi. Ali onda sam od nekih drugih čuo da je Sanija opet završila u zatvoru, nije mirovala (smeje se). Mali detalj, možda sam skočio sa teme.

Treći Deo

Anita Susuri: Pre svega, zanima me kako se desilo vaše hapšenje.

Šerafedin Beriša: Kada su me uhapsili nisam bio kod kuće, bio sam kod strica, u blizini džamije Perinaz, kako se zove, u Taukbahčeu. Moj stric je sa ženom i sinom otišao u Nemačku, a ja sam ostao tamo. Tamo je bio muž tetke Fetije, moj stric je živio sa njim, brinuo je o njemu. A policija je otišla u moju kuću, ne znam kako su me otkrili. I ne želim da znam kako sam otkriven, ne želim da znam. Naravno, neko nije mogao da čuti i pričao je.

²² *Shkolla Normale* [Viša pedagoška škola] otvorena je u Đakovici 1948. godine za obuku nastavnika potrebnih za novootvorene škole. Sa izuzetkom kratkog prekida tokom italijanske fašističke okupacije Kosova tokom Drugog svetskog rata, ovo su bile prve škole na albanskom jeziku koje je Kosovo ikada imalo. 1953. godine, *Shkolla Normale* se preselila u Prištinu.

Otišli su u moju kuću, a mene nije bilo. U stvari, jedna od mojih sestara je uzela telefon da me nazove i javi mi, "Dođi kući." Policajac ju je zaustavio, rekao joj je, "Ne." Odvezli su mog mlađeg brata svojim kolima i došli kod mog strica. Pozvonili su, izašao sam. Bilo je vreme da se probudim i krenem na posao. Kad sam izašao, čim sam otvorio vrata, stavili su mi lisice. Pitao sam, "Mogu li bar da se obučem? Zašto me vodite?" "Ne brini," rekli su, "reći ćemo ti kada stignemo tamo." Tamo su me odveli.

Ali nisu imali najnovije informacije o meni. "Gde radiš?" Rekao sam im, "Radim u Hotelu Grand." I imali su informaciju da radim u Božuru. Možda [su to dobili] od nekoga ko me je poznavao od ranije. Dok nisu dokazali da sam ja osoba koju traže, nisu me ispitivali. Zapravo, kada su me poslali u sobu, što je još interesantnije, u sobi je bio i Mehmet Hajrizi. Nijedan od nas im nije dao do znanja da se poznajemo, baš kao potpuni stranci. Posle par minuta su odveli Mehmeta, bili smo u istoj grupi. Jedan od njih je rekao, "On je učitelj," rekao je, "dosta su ga mučili," upitao je, "da li ga poznavaješ?" "Ne," rekao sam, "nikada ga u životu nisam video."

Anita Susuri: Mehmeta?

Šerafedin Beriša: Mehmeta. Tada su počele istrage. Saslušavali su me čak i neki inspektori iz Beograda, ali su albanski inspektori prema meni postupali oštrije. Iako su bili pametni, naterali su ih da me udare i samo su gledali. Došli su do kraja, da još jednom provere. U stvari, jedan od njih je bio malo stariji, mogu da kažem da je bio vrlo podmukao. Pitao me je, "Možemo li da razgovaramo," pitao je, "na srpskom ili albanskom?" Rekao sam, "Možemo da pričamo na srpskom, ali ću možda morati da razmislim da nađem pravu reč jer ne govorim tečno," "Eh," rekao je, "nećemo dobiti prevodioca, razmislite o tome, nije problem."

I to sam uradio namerno da bih, kada bi mi postavljao pitanja, imao vremena da smislim odgovarajući odgovor. Možda nisam mogao svaki put da to ispravim. Postavljao bi mi pitanja, analizirao bih šta mi najbolje odgovara, šta ne, i počeo bih da pričam. A prijatelj mi je rekao, Mustafa Ademi, jer ima zanimljivu ličnost. Angažovala ga je grupa na poslovima u pokrajinskom sekretarijatu, u policiji. Otišao je i završio školu u Beogradu, da bi bio u sistemu i informisao se.

Rekao mi je, taj stariji inspektor mi je rekao, "Šta radiš? Napadaš li ga? On ima dve škole, ima fakultet koji smo mu dali, i on ima fakultet *llegale*. Nisi mu dorastao." On je ispitivao ljude iz Biroa za informisanje, one iz Crne Gore, Kosova i Srbije. Bio je veoma omražen inspektor. Primetio sam šta namerava, bio je zaista podmukao. Ali bio je u pravu, nije pretio ili bilo šta drugo. Ali kada je postavio pitanje, bilo je veoma nezgodno, mogao je da vas uvali u nevolje. Morao si biti veoma oprezan. Možda sam i ja posustao, nisam mogao da nađem... jer je imao mnogo više iskustva od mene.

Anita Susuri: Bili ste u zatvoru u Prištini?

Šerafedin Beriša: U zatvoru u Prištini i u zatvoru u Mitrovici.

Anita Susuri: Kakav je bio zatvor u Prištini?

Šerafedin Beriša: Prištinski zatvor ima lučni oblik. Ima dva sprata. Bilo je ćelija, iskreno, mnogo manje od ove sobe, veličina prozora je bila ista kao u ovoj {pokazuje na prozor}. Ne znam ni da li [tačno] staju dva kreveta. Ovakav krevet, metar i 80 santimetara, dva puta pet ili tako nešto. Prozor je bio obložen pocinkovanim gvoždem, imao je kružne rupe. Neki od prozora su imali i rešetke. Unutra nismo imali toalet, slali su nas u toalet dva puta dnevno. Mogli smo da se tuširamo jednom nedeljno. To je bilo na sredini dvorišta, zapravo na uglovima dvorišta. U dvorištu gde smo išli u šetnju bio je toalet.

Anita Susuri: Na otvorenom?

Šerafedin Beriša: U dvorištu. Morali smo da se skinemo napolju, zimi, leti, bez obzira. Da se istuširamo i vratimo napolje. Bilo je nekoliko stražara...

Anita Susuri: Pretpostavljam da je voda bila hladna?

Šerafedin Beriša: Ne, voda je bila mlaka. Ali bilo je zaista podlih stražara. Kad bismo izlazili iz toaleta, bili smo mokri, bilo je hladno napolju, a ponekad bi se našao i neko stariji u našoj ćeliji, dok se ne obuče, možda bi trebalo 15 minuta, a ne bi nas puštali unutra. Neki stražari su bili bolji, "Skinite se," rekli bi, "idite, obucite se u vašim ćelijama." I odveli bi nas u ćelije da se obučemo. A neki od njih su bili zaista okrutni.

Anita Susuri: Kakva je bila hrana? Da li su je donosili u vaše ćelije?

Šerafedin Beriša: Donosili su nam hranu u ćelije. Na primer, doneli su vam jednu četvrtinu hrane ujutru. Morali ste da izračunate da jedete to za doručak, ručak i večeru. Posete su nam bile dozvoljene jednom nedeljno. Doneli bi nam odeću, čistu od kuće.

Anita Susuri: Koliko su trajale posete?

Šerafedin Beriša: 15 minuta, sigurno. A onda su me prebacili u zatvor u Mitrovici. Nakon što sam dobio kaznu.

Anita Susuri: Bili ste zatvoreni '81, koji mesec?

Šerafedin Beriša: Decembar.

Anita Susuri: Decembar.

Šerafedin Beriša: Da.

Anita Susuri: Posle koliko vremena ste išli na suđenje?

Šerafedin Beriša: Suđenje, oko sedam meseci. Poznavao sam većinu članova grupe, ali veliki deo i nisam poznavao jer je to funkcionisalo u grupama od tri osobe. Nas trojica smo se poznavali, ali ako je neko od nas poznavao nekoga iz druge grupe od troje, ostali nisu. Nisu znali, pa je funkcionisalo da čak i ako neko bude uhvaćen, cela grupa se ne bi raspala.

Anita Susuri: Pa, na primer, zašto su osuđivali ljude u grupama? Zašto vas nisu osuđivali kao pojedince...

Šerafedin Beriša: Retki su bili slučajevi da su ljudi radili kao pojedinci, ali mi smo bili organizovana grupa.

Anita Susuri: I uvek kao grupa?

Šerafedin Beriša: Naša aktivnost je bila grupna i kažnjavanje je bilo grupno, da nas osude za isto delo koje smo zajedno uradili. Zato što je pojedinac manje štetan za sistem od grupe.

Anita Susuri: Da li je bilo nečeg za šta su vas optužili a niste uradili?

Šerafedin Beriša: Ne. Pokušali su da nas nateraju da priznamo neke stvari, ali ti to nisi priznao, jer ako... što više priznaš, na duže te osude (smeje se).

Anita Susuri: Kakvu ste optužnicu imali? Da li ste klasifikovani kao iredentista?

Šerafedin Beriša: Nacionalisti, iredentisti, rušitelji bratstva-jedinstva.

Anita Susuri: Govorili ste mi o suđenju.

Šerafedin Beriša: Da.

Anita Susuri: Bili ste u grupi i osudili su vas...

Šerafedin Beriša: Mi smo osuđeni kao grupa.

Anita Susuri: Na koliko godina?

Šerafedin Beriša: Naša grupa je bila, mislim, od tri do 15 godina zatvora. U stvari, zanimljivo je jer kada je suđenje završeno, pitao me je vozač koji nas je vraćao, policijski vozač, pitao je, “Koliko si dobio?” Rekao sam, “Dve i po godine.” Rekao je, “Šališ se?” Rekao sam, “Ne,” rekao je, “Kako,” rekao je, “dve i po godine, nije bilo kazne niže od tri godine?” Rekao sam, “Da, da,” rekao sam, “samo što sam dobio dve i po godine.”

Taj policajac koji je bio sa mnom me je pitao, “Jesi li dobar momak?” Rekao sam, “Pa, trudim se da budem.” Kada smo otišli u sud, morali smo da čekamo u drugoj prostoriji. Rekao je, “Odvezaću ti ruku, ali samo ako ne praviš probleme.” Rekao sam, “Ne, šta bih uradio?” I skinuo mi je lisice. “Ah,” rekao je, “zajedno ćemo podeliti tvoje zatvorsko vreme.” A onda sam se našalio i rekao, “On će služiti dve i po godine, ja ću služiti dve i po godine” (smeje se).

Anita Susuri: Vi ste zapravo osuđeni na pet godina.

Šerafedin Beriša: Pet godina, ali je Vrhovni sud smanjio na tri godine.

Anita Susuri: Odmah?

Šerafedin Beriša: Ne, posle skoro dve godine.

Anita Susuri: A prvo ste bili... sve vreme u Mitrovici?

Šerafedin Beriša: U Mitrovici sve vreme, da. Vratili su me [u Prištinu] samo na četiri ili pet dana dok se suđenje ne završi. Zato što su me poslali u Mitrovicu pre suđenja, kada su istrage završene. A onda su me vratili u Prištinu samo na suđenje.

Anita Susuri: Na osnovu onoga što sam čula od ostalih, zatvor u Mitrovici je bio ozloglašen. Mislim, svaki zatvor je loš, ali imao je i tog direktora...

Šerafedin Beriša: Šerafedin Ajeti.

Anita Susuri: Isto ime (smeje se).

Šerafedin Beriša: Isto ime (govori sa akcentom) (smeje se) imao je ovakav akcenat.

Anita Susuri: (smeje se) Kakav je bio taj zatvor?

Šerafedin Beriša: Mitrovački zatvor je bio kružnog oblika. Imao je dva sprata i podrum. Imao je kupatila i još oko tri ćelije. Skoro kao da je samo polovina podruma zatvor. Druga dva sprata su bili zatvori. Dosta sam se kretao tamo, iz jedne ćelije u drugu. Imao sam priliku da ostanem sa različitim

ljudima do kraja. U stvari, ostao sam sa prijateljem iz grupe, Nezirom Mizhdom, tamo u prizemlju. Nije mi se činilo da je to velika stvar kako neki drugi to opisuju. Govorili su, “Ako me puste, ne bih znao kako da nađem izlaz.” Ja sam poznavao ćelije možda pošto sam se mnogo premeštao. Čak sam poznavao i samice.

Anita Susuri: Zašto su vas selili?

Šerafedin Beriša: Pa, nekad mi se ne bi svidelo društvo i rekao bih im, “Promenite mi ćeliju.” Ne bi hteli da je menjaju, “Neću da jedem.” Štrajk gladu. Jedan, dva dana, “Dođi jedan,” rekli bi (smeje se) i zamenili bi mi ćeliju. Ponekad su me premeštali kad su oni hteli. Tako da sam promenio puno ćelija.

Anita Susuri: Htela sam da vas pitam o fizičkom nasilju, da li je do njega dolazilo samo tokom istraga na početku ili se nastavljalo...

Šerafedin Beriša: Nasilja je bilo sve dok je bilo istrage.

Anita Susuri: Sedam meseci.

Šerafedin Beriša: Tokom tog perioda.

Anita Susuri: Da li je to prestalo u zatvoru u Mitrovici?

Šerafedin Beriša: U zatvoru samo ako si nešto uradio sa prijateljima ili napao stražara ili tako nešto, primenjivali su nasilje. Mada, zanimljivo je, bilo je mnogo čuvara koji su bili dobri momci. Branili su nas, ne direktno, nego sa distance, branili su nas. Čak ni oni koji su bili zaista gadni Srbi nisu smeli da nas zlostavljaju zbog onih albanskih. Bili su stvarno dobri momci. Zahvalan sam im, zahvalan sam im jer su nam pomogli.

Zanimljivo je jer se čak i informacije tamo šire kroz njih. Štrajkovali bismo, na primer, u zatvoru u Mitrovici iz nekog konkretnog razloga... jer je u zatvoru bila Gjlje Krasnići [alb. Gjyle Krasniqi] iz Podujeva, ona je bila malo buntovnija. I jednom ne znam kakvu je svađu sa čuvarom tamo, udarila je u tanjir sa hranom, čuvara, dok joj je radnik davao tanjir, šutnula ga je i svu hranu prosula po telu. Prebili su je, došli su drugi stražari i prebili Gjlje. I štrajkovali smo gladu jer su pretukli Gjlje prebili. Ceo zatvor.

Informacije bi se vrlo brzo širile kroz zidove ili ste saznali putem pisama na određenim mestima. Ali što je još interesantnije, u roku od dva dana svi zatvori na Kosovu su štrajkovali iz istog razloga. Poludeli bi zbog toga kako se informacije šire. Informacija se proširila preko čuvara jer mi nismo mogli da je širimo. Nismo imali telefone. Dakle, tu je bilo dobrih ljudi koji su nam pomogli.

Anita Susuri: Štrajk koji ste imali, da li ste štrajkovali i iz nekog drugog razloga?

Šerafedin Beriša: Obično da tražimo pravo na koje smo imali pravo. Pošto su postojali propisi, oni bi nam umanjili prava ili ponekad čak i zbog upotrebe nasilja. Mada, kažem, zahvaljujući tim čuvarima, politički zatvorenici nisu bili mnogo mučeni. Ali politički zatvorenici su bili i neka vrsta vaspitača za ostale zatvorenike. Dakle, ni stražari nisu hteli ništa da se mešaju jer su znali da imamo više moći da nešto organizujemo od, na primer, slučajnog zatvorenika koji je tu da krade ili ubija.

Kada bi politički zatvorenici nešto odlučili, to bi se i desilo. Jer neko vreme, na primer, kada smo izlazili napolje u šetnju morali smo da držimo ruke vezane iza leđa i odlučili smo da to ne radimo. Dogovorili smo se, ceo zatvor. Izvadite ih, čuli bismo ih, “Stavite lisice!” Vikali bi na njih. Zato što je usred zatvorskog dvorišta, na spratu, bila karaula. Postojala su dva zatvorska dvorišta. “Sklopi ruke,” “Ne.” *Krrr* {onomatopeja} vrata bi se otvorila, čuli smo buku jer su bila metalna. Uveli bi nas unutra. Drugi dan opet isto, treći dan, ništa nisu rekli. I ruke su nam ostale slobodne.

Spomenuo sam to, tim ljudima je nedostajala logika. Umesto da direktor dođe ili pošalje nekoga da kaže, “Došlo je do nesporazuma, ne morate da stavljate lisice, od danas možete slobodno da držite ruke odvezane,” pa da malo zadrže samopoštovanje za sebe, ali mi bismo im ga oduzimali silom. Dakle, to je bila naša zasluga, niko drugi. Bilo je različitih ovakvih slučajeva, ali obično za takve stvari. Više zbog upotrebe nasilja. Jer mi nismo bili kao zatvori, na primer, Dubrava²³ ili zatvori u Srbiji i širom bivše Jugoslavije. Tamo su koristili nasilje čak i iz zabave. Retki su slučajevi kada je bilo albanskih stražara, a oni nisu smeli ni da progovore.

Anita Susuri: Da li ste imali, sigurna sam da jeste, posete i u zatvoru u Mitrovici.

Šerafedin Beriša: Da, da.

Anita Susuri: Dolazili su vaši članovi porodice...

Šerafedin Beriša: Da, da, imali smo posete sa rešetkama [između nas].

Anita Susuri: Niste mogli da se približite?

²³ Zatvor Dubrava, koji se nalazi na Kosovu, bio je jedan od najvećih zatvora visoke bezbednosti u bivšoj Jugoslaviji. Pre rata na Kosovu 1999. godine, u njemu su bili smešteni različiti zatvorenici, uključujući političke zatvorenike, a uslovi su često bili teški, uz izveštaje o prenatrpanosti, neadekvatnim objektima i slučajevima maltretiranja. Etničke tenzije, posebno između Srba i kosovskih Albanaca, doprinele su diskriminaciji i strožem tretmanu zatvorenika manjina. Zatvor je postao poznat tokom rata na Kosovu kada su u maju 1999. godine srpske snage navodno masakrirale preko 90 zatvorenika kosovskih Albanaca tokom NATO bombardovanja. Ovaj događaj je istakao ekstremno nasilje i kršenje ljudskih prava u tom periodu.

Šerafedin Beriša: Mogli smo da se približimo jer su bile neke jako male žice. Oko pet poseta do kraja, nešto pre puštanja na slobodu, imali smo ih u zatvorskom dvorištu jer su ostali bili...

Anita Susuri: Da li su posete bile u grupama gde su dolazili i drugi?

Šerafedin Beriša: Obično tri osobe. Na primer, tri člana moje porodice su došla po mene, ali su moja žena i deca imali dodatnu posetu. Onda je Šerafedin [Ajeti] to zaustavio, prekinuo je posete moje dece, rekao je, "Ne, ne možeš..." Svađao sam se sa njim. Pitao sam, "Zašto?" Rekao je, "Zato što će deca," rekao je, "biti traumatizovana," rekao je, "kada vide svog oca u zatvoru." Rekao sam, "Pa, oni su bili traumatizovani kada ste me zatvorili," rekao sam, "nemaju zbog čega da budu traumatizovani," rekao sam, "ne brinite za moju decu." Ali ne. Svađali smo se, čak sam koristio i neke psovke. Zapravo, čekao sam da ga prebijem jer je pretukao našeg prijatelja, Kadrija Osmanija. Naredio je stražarima da ga prebiju jer je Šera [Šerafedin Ajeti] rekao nešto loše, a on je udario Šera, a stražari su ga jako pretukli.

Anita Susuri: Dakle, zaustavili su to?

Šerafedin Beriša: Zaustavili su posete moje dece.

Anita Susuri: Da li ste imali neke druge posledice zbog svađe sa njim?

Šerafedin Beriša: Ne, ne. Samo bi se smejao. Zanimljivo. "Imenjače" [govori na srpskom] to je izraz koji je upotrebio. Stražari bi samo gledali, čekao sam da me napadnu i prebiju. Ali u tom trenutku sam izgubio kontrolu nad sobom.

Anita Susuri: Zanima me i stanje vaše porodice, na primer finansijsko stanje, kada ste bili zatvoreni?

Šerafedin Beriša: Nije sve bilo loše, ali nije bilo ni dobro. Moja supruga je tada imala dvoje dece, živela je sa mojim roditeljima. Moj otac je bio penzioner, jedan od moje braće, zapravo su mi oba brata radila. Jedan od njih je bio oženjen, drugi nije.

Anita Susuri: Da li ste živeli zajedno?

Šerafedin Beriša: Živeli smo u kolektivu, kao porodica. Nije nam išlo tako loše. Nekoliko puta su nam pomogli i moj stric i otac moje žene. Dakle, ništa nam nije nedostajalo ni što se tiče odeće, ni što se tiče hrane. Članovi porodice bi doneli dodatnu hranu.

Anita Susuri: Kako su vaša žena i vaši roditelji primili [vest o] vašem odlasku u zatvor?

Šerafedin Beriša: Najteže je to osetila moja baka, a onda i moja majka. Moj otac je bio dobro, bio je dobro. I moja žena, [u poređenju sa] onim što sam mislio, dobro je to prihvatila. U stvari, kada su me

osudili na pet godina, rekla je, “Laknulo mi je kada su rekli da si dobio pet godina zatvora.” Pitao sam, “Zašto?” Rekla je, “Mislila sam da će te osloboditi,” rekla je, “i označiti kao izdajnika.” Osećao sam se dobro.

Anita Susuri: Čula sam dosta o posetama, pomenuću ono što sam čula ranije, da kada vam donesu nešto ne bi dozvolili da to ponesete...

Šerafedin Beriša: Većinu stvari da.

Anita Susuri: Bilo je konfiskacija.

Šerafedin Beriša: Da, bilo je, ali većinu stvari ste mogli da ponesete sa sobom. Nisu vam dozvolili, na primer, da uzmete čaj u vrećici.

Anita Susuri: Zašto?

Šerafedin Beriša: Zato što bi onda morali da vam donose toplu vodu (smeje se), nije imalo gde da se prokuva. Ali hrana u paketima i ostalo, da. Kuvana piletina, doneli bi ih naši ukućani, donosili bi i pite. U stvari, jednom su doneli, uzeli su od nekog kozje mleko i napravili neki umak, u prilično velikoj posudi, mi nismo jeli zatvorsku čorbicu oko nedelju dana, samo hleb. Rekli bismo im, “Dajte nam hleb, nećemo čorbe.” Jeli smo ga samo sa umakom. Jer nam je falilo to jelo (smeje se). Nešto lakše. Iako je hrana u zatvoru u Mitrovici bila mnogo bolja od one u zatvoru u Prištini, kvalitet je bio mnogo bolji.

Taj Šerafedin Ajeti je bio prilično pokvaren, ali hrana... jer su se promenili. Pre njega je bio još jedan momak, Sokol, prezimena se ne sećam, hrana je bila mnogo goreg kvaliteta. Poboljšao je hranu. Bilo je više discipline, a još jedna stvar je bila zanimljiva, jer su u vreme Sokola čuvari radili šta su hteli. Prebili bi nekoga, pravili bi probleme bez konsultacije sa direktorom. Kada je došao, nisu smeli da nasrnu na nekoga bez prisustva direktora. Imao je neka pravila. Bio je veoma zao, ali je imao svoja pravila.

Anita Susuri: Kakva je to bila hrana, na primer? Paprikaš?

Šerafedin Beriša: Pa, ujutru je obično bilo malo marmelade i putera ili poneka kuvana jaja ili čak kobasice. Za ručak je bilo različite hrane i najčešće jelo meso, ako se ne varam. Sad nisam siguran ni u subotu ni u nedelju nije bilo mesa, ostalih dana da. A večera je bila lagana, nisu sadržale puno kalorija, pošto nismo bili fizički aktivni, i to je bilo dovoljno. Ne mogu reći da je bilo jako loše iako je u drugim zatvorima možda bilo gore od onoga što sam ja doživeo.

Četvrti Deo

Anita Susuri: Kako je prolazilo vaše vreme? Šta ste radili, da li ste imali šta da radite tamo? Da li ste čitali?

Šerafedin Beriša: Bio sam sve vreme u istražnom zatvoru. Imali smo šta da čitamo, tu je bila mala biblioteka, ali su takođe dozvoljavali u nekim slučajevima, u nekim slučajevima, ne uvek, da dobijamo knjige od vani. Zapravo me je iznenadio jedan slučaj, zatvoreniku iz Uroševca je dozvoljen kofer pun knjiga. Oko 80 posto su bile publikacije iz Tirane. Bio sam iznenađen kako je kofer dozvoljen, ko je to dopustio. Odlično smo se proveli čitajući.

Mi smo zapravo napravili pravilo jer smo bili tamo, bilo je zatvorenika koji su krali i ubijali, a mi smo doneli zakon. Dogovorili smo se, svi smo sedeli u sobi. Bila je to velika prostorija, bilo je devet ili deset ljudi. !Hoćemo li da donesemo pravilo?“ “Hoćemo.” “Ali niko ga neće prekršiti.” Čitali smo od doručka do ručka, niko nije mogao da kaže ni reč. Od ručka do večere, radi šta hoćeš, čitaj ako želiš, sviraj nešto ako želiš.

Mogli smo da igramo domine, šah. Zapravo, u nekom trenutku smo počeli da igramo tu igru *kapuqs*.²⁴ Bio je jedan od njih, bio, pevao bi protivniku koji je izgubio utakmicu, uvredljive reči, malo, ništa previše. Ali bio je zaista fin. Igrali smo igrice, ali i čitali.

Anita Susuri: Da li ste razgovarali, na primer, o uzroku, politici, sistemu ili ste bili oprezniji?

Šerafedin Beriša: Zavisi od kruga ljudi sa kojima si bio. Posle nekog vremena, manje-više ste znali ko je šta. Razgovarali smo, ali nismo pominjali imena, na primer, nekim ljudima, ali smo razgovarali generalno.

Anita Susuri: Pomenuli ste, posle koliko vam je smanjena kazna?

Šerafedin Beriša: Posle oko dve i po godine.

Anita Susuri: Kako ste dobili ovu vest?

Šerafedin Beriša: Odlukom Vrhovnog suda Kosova da mi je kazna smanjena. Svedeno je na još četiri-pet ljudi u našoj grupi. Ali bilo je slučajeva kada je kazna Vrhovnog suda povećana. Sećam se jednog slučaja, jedan momak je tog dana bio spreman da bude pušten na slobodu na osnovu presude prvostepenog suda i otvorila su se vrata, imao je prtljag sa sobom i hteo je da ode. Čuvar mu je rekao, “Čekaj malo, potpiši ovo,” upitao je, “Šta?” Rekao je, “Kazna ti je produžena za šest meseci.” Ali to su bile veoma loše vesti i bio je mlad. Bilo mi je loše zbog njega, ali ne možemo ništa da uradimo. Bilo je i takvih slučajeva.

²⁴ *Kapuq*, Albanski za šešir. *Kapuq* je verzija igre školjki koja se igra sa šeširima.

Anita Susuri: Da li ste bili srećni kada vam je smanjena kazna? Smanjeno je za dve godine, zar ne?

Šerafedin Beriša: Da, dve godine. Naravno, osećate neku vrstu radosti iako ste se osećali loše iskazujući to pred drugima. Ali, naravno, osećate malo olakšanje jer ne mogu da kažem da bi i meni bilo isto. Iako sam se pre presude pripremao da budem osuđen na deset godina zatvora. Pripremio sam se da nemam problema sa zatvorom do deset godina, da je više od deset godina možda bi bilo malo teže. Kada su mi rekli pet, bilo je stvarno kao da su mi rekli da sam pušten. Zato što nije izgledala kao duga kazna u poređenju sa mojim drugim prijateljima.

Anita Susuri: Znali ste tačan datum kada ćete biti pušteni? Da li ste znali?

Šerafedin Beriša: Da, da. Ne, jer su me pustili pre nego što je trebalo. Trebalo je da budem pušten 20. decembra, a pušten sam 2. decembra.

Anita Susuri: Kakav je bio taj dan, da li se sećate?

Šerafedin Beriša: Bio sam iznenađen, nisam očekivao taj dan.

Anita Susuri: Verovatno su došli u vašu ćeliju...

Šerafedin Beriša: Došli su u moju ćeliju i rekli mi, "Pokupi svoje stvari i izađi." U stvari, želeo sam da ostavim neke stvari iza sebe, da ih ostavim prijateljima. Jedan starac je rekao, "Ne, ne ostavljaj ništa ovde." Pitao sam, "Zašto?" Rekao je, "Ne okreći ni glavu kada odeš," rekao je, "jer [tada] ćeš se ponovo vratiti" (smeje se). Pomenuću vreme kada je moja baka bila u krevetu jer je bila bolesna, a ona je rekla, članovi moje porodice su mi rekli, "Neću umreti pre nego što se Šerafedin vrati. Dovoljno je da prođe pored prozora, ja onda mogu da odem." Na sreću, proveo sam dve nedelje sa njom i onda je umrla.

Mnogo me je volela, mnogo me je volela jer sam bio najstarije dete u porodici. Moj otac je imao dete pre mene, preminulo je mlado i moje strine bi mi govorile, "Činilo nam se kao da su čak i ptice pevale od radosti [kada si se rodio]." Moje dve strine, "Nismo dali tvojoj majci da te opere kako treba, mi smo zavrnule rukave i oprale te. I svakog dana smo merile koliko si porastao," uz pomoć kanapa, "svakog dana," rekla je, "raslao bi za veličinu pšeničnog zrna." Postoje neke stvari zbog kojih postajem emotivan kada...

Anita Susuri: A kada ste tog dana izašli iz zatvora, da li ste nekome javili? Kako ste se vratili kući?

Šerafedin Beriša: Imao sam nešto para. Zato što bi nam slali pare da tamo u zatvoru kupimo duvan i još neke stvari. Ušao sam u autobus tamo u Mitrovici i došao sam u Prištinu na autobusku stanicu. Od autobuske stanice do gimnazije ovde sam prepoznao samo jednog Roma koji je radio u vodovodu, bio

je kolega mog strica, tamo je bio kolega. On je bio jedina osoba koju sam prepoznao na povratku. Kada sam stigao u svoju ulicu tamo, sreo sam komšiju, “Šerafedine, vratio si se?” “Da.” Njegovo ime je Halil.

Ušao sam unutra, zazvonio sam *ding-dong, ding-dong* {onomatopeja} Zvonio sam bez prestanka. Moja majka je rekla, “Ko je poludeo da ovako zvoniti, pokvariće zvono.” Pre nego što sam pozvonio, ona [moja žena] je oprala nešto odeće i svratila do kupatila, a tamo je bio prozor preko puta ulaza i ona je gledala. A moja majka joj je rekla, “Ne gledaj u prozor jer još nije vreme da se vrati.” Moja žena je rekla, “Možda će se vratiti,” znate. I tek što su seli da jedu kada sam pozvonio. Mislim da je jedan od moje braće otvorio vrata, a onda je njihov obrok prekinut.

Halil je ušao, jer je jedna od mojih tetaka bila udata [u porodicu koja živi] u blizini. Rekao je, “Teta Fahrije,” rekao je, “Šerafedin se vratio,” “Prestani,” rekla je, “nema šanse,” rekao je, “Kunem se da se vratio,” rekao je, “dao mi je ovaj novac.” Pošto sam stavio ruku u džep, dao sam mu sav novac koji sam imao (plaće). Izvinite. Neke od ovih stvari su [emotivne] zbog moje porodice. Ne, ne, nije problem, nastavićemo. Ali kad se setim svoje bake...

Anita Susuri: Htela sam da pređem na period kada ste pušteni iz zatvora, većina ljudi je primala posete, imali su goste, bilo je to neko druženje...

Šerafedin Beriša: Da.

Anita Susuri: Da li je i vama bilo tako?

Šerafedin Beriša: Ti ljudi su dočekani kao heroji. Ali posle nekog vremena i njih su počeli da omalovažavaju. Ali u početku su dočekani kao heroji. Dolazili su razni ljudi, bilo je i dežurnih koji su dolazili da vide o čemu pričamo, bilo je i takvih slučajeva. Spomenuo sam Rona Govori, on je bio sin sestre moje bake. Nakon što je moja baka umrla, došao je da izrazi saučešće. Čim me je ugledao na vratima, “Šta je sa vama iredentistima, veoma ste podli, uništio si naše Bratstvo i Jedinstvo,” rekao bi sve ovo ironično. A onda me je zagrlio. Bilo je zanimljivih stvari u to vreme iako je bila i neka ekonomska kriza. Bilo je slučajeva da nisam imao dovoljno novca ni za duvan, ali smo se ipak snalazili.

Anita Susuri: Pomenuli ste da vas posle zatvora nisu primili na posao?

Šerafedin Beriša: Ne.

Anita Susuri: Kako je tekao vaš život tada? Sigurna sam da se to nastavilo neko vreme?

Šerafedin Beriša: Da, naravno. Siguran sam jer bih primetio neke znake. Ali nisu me primili nazad na posao. Zatim je bila sekretarica u Preduzeću za održavanje zgrada. Mogao sam da radim kao fizički radnik u *Eurgensu* preko prijatelja. On je jedini znao da sam u zatvoru, niko drugi u organizaciji nije

znao. Radio sam kao fizički radnik oko osam meseci, a onda me je moler pitao, “Zašto ne odeš da dobiješ sertifikat,” rekao je, “i doći ćeš,” rekao je, “da radiš kao moler, bolje si plaćen, posao je lakši.” Otišao sam, to je bila noćna škola, kako se zvala. Otišao sam i položio ispit za molera. Neko vreme sam radio kao moler. Onda sam ponovo dobio otkaz jer sam siguran da su se informacije proširile i da otpustili su me. Radio bih privatno, gde god bih mogao da nađem posao kao moler.

Anita Susuri: Mislim da ste spomenuli da ste приметили da vas prate, kako ste to приметили?

Šerafedin Beriša: Pa ima ljudi na koje nije uobičajeno naići gde god da ste. I to je iskustvo, stićeš ga u zatvoru jer je zatvor neka škola. A kada sam osetio potrebu da odem u inostranstvo, bio sam sa sinom od strica i hteli smo da idemo u Preševo jer tada nismo mogli da nađemo šećer, ovde na Kosovu, ako se ne varam. Odlučili smo da odemo tamo. Policija nas je zaustavila u Gnjilanu i proverila. Radio je u islamskoj zajednici, morao je da šalje neke časopise u Preševo. Uzeli su ih, uzeli su nam imena, prezimena i ostalo. A onda je inspektor počeo da mi postavlja pitanja. Znao je albanski, bio je Srbin, ali je odlično znao albanski. Zato što bi čitao [sadržaj časopisa] i prevodio bi ga ostalima.

Iako je časopis bio verskog sadržaja, bilo je i političkog sadržaja, pitao me je, “Jesi li ikada bio u zatvoru?” Rekao sam da nisam. Pitao je, “Zašto lažeš?” Rekao sam, “Ne, nisam, nikada nisam bio u ovom zatvoru, u zatvoru u Gnjilanu,” “Da li znaš,” pitao je, “Hidajeta Hisenija?” Ja sam rekao da. I pokušao je da me pita neke stvari. Rekao je, “Vrlo dobro,” rekao je, “slobodan si, ali,” rekao je, “sutra,” rekao je, “čim se vratite,” rekao je, “prijavite se u Sekretarijatu unutrašnjih poslova u Prištini,” “U redu,” rekao sam, “u redu.” Otkad si me pustio, pomislio sam u sebi, nikad me više nećeš videti. Osećao sam potrebu da odem u inostranstvo. A onda sam otišao u Austriju na neko vreme...

Anita Susuri: Prvo ste tamo otišli sami?

Šerafedin Beriša: Sam. A onda sam se vratio iz Austrije i otišao u Nemačku. Posle nekog vremena rekao sam svojoj ženi, “Uzmi decu i dođi, jer sam sam, kuća neće ništa dobiti od mene, a ja neću videti kuću. Dakle, zajedno možemo da stvorimo neki kapital,” jer bi oni davali pomoć, a ja bih radio, da bih pomogao i svojoj porodici.

Anita Susuri: Koje godine ste otišli tamo sa porodicom?

Šerafedin Beriša: ‘93, 1993. došla je i moja žena.

Anita Susuri: Da li ste tamo bili u kontaktu sa svojom grupom?

Šerafedin Beriša: Više sam komunicirao sa Mustafom Ademijem u Švajcarskoj, i sa nekim zatvorenicima, ali niko iz moje grupe, u Nemačkoj. Trudio sam se da doprinesem koliko sam mogao.

Anita Susuri: Kroz kakve aktivnosti na primer?

Šerafedin Beriša: Na primer, Tri posto.²⁵ U gradu u koji sam išao, bio je jedan od stričevih sinova i on me je ubedio da odem tamo jer sam još imao dilemu da li da idem ili ne, da posle Austrije idem u Nemačku. Pitao sam ih, od svih Albanaca koji su bili tamo, samo je jedan uplatio tri posto. Ali za otprilike dve nedelje, uz pomoć nekog drugog ko je bio u drugom gradu, ubedili smo sve da plate. Bila su i dva Roma, jedan je radio, drugi nije. Jedan od njih nije platio jer smo ubedili sve da plate Tri posto.

Anita Susuri: Da li je postojala neka organizacija ili grupa, ili kako ste funkcionisali?

Šerafedin Beriša: Bilo je tih albanskih klubova, bilo je različitih grupa koje su radile u okviru tih klubova. I stranke koje su bile ovde, DSK²⁶ i ostale, Nacionalni pokret. Ljudi bi postali članovi u zavisnosti od preferencija.

Anita Susuri: Da li ste i vi učestvovali u demonstracijama koje su organizovali na brodu?

Šerafedin Beriša: Da, u Austriji, u Gracu, bilo je oko 50 malo mlađih Albanaca. Tamo smo organizovali demonstracije podrške Kosovu. Dobili smo dozvolu od policije. Pripremili smo sve transparente u stanu u kome sam živio i izašli. Što je bilo interesantnije, išli smo na demonstracije i bilo je slučajeva da su se ljudi vraćali na Kosovo autobusima posle tri-četiri dana. Ali ne znam, nismo se bojali. A onda sam i u Nemačkoj učestvovao na demonstracijama u Bonu i Diseldorfu.

Anita Susuri: Šta ste pisali na transparentima? Republika Kosovo?

Šerafedin Beriša: Da, da, da. Te stvari. Republika Kosovo, sloboda za albanski narod, uobičajene stvari.

Anita Susuri: Šta je sa godinama kada je situacija bila još gora '97, '98, '99...

Šerafedin Beriša: Bio sam u Nemačkoj.

Anita Susuri: Šta je bilo sa vašom porodicom? Da li su vaši roditelji bili živi?

Šerafedin Beriša: Da, da.

Anita Susuri: Da li su bili na Kosovu?

²⁵ Fond od tri posto stvorila je kosovska vlada u egzilu tokom 1990-ih. Svi Albanci u dijaspori i na Kosovu bili su obavezni da uplaćuju tri odsto svoje plate u ovaj fond za finansiranje paralelnih institucija Kosova.

²⁶ Alb. *Lidhja Demokratike e Kosovës* - Demokratski savez Kosova. Prva politička partija Kosova, koju je 1989. godine, kada je ukinuta autonomija Kosova, osnovala grupa novinara i intelektualaca. DSK je brzo postao partija-država, okupljajući sve Albance, i ostao jedina partija do 1999. godine.

Šerafedin Beriša: Da.

Anita Susuri: Da li ste bili u kontaktu? Kako su to doživeli?

Šerafedin Beriša: Više preko telefona. Ne znam, interesantno, prilagodili su se tim uslovima.

Anita Susuri: Jesu li ostali ovde u Prištini?

Šerafedin Beriša: I tokom rata su ostali u Prištini. Moja majka je bila paralizovana, imala je moždani udar i nije mogla da pomeri jedan deo tela, otac je ostao. I moj brat koji je bio ovde otišao je u Makedoniju, a onda je došao u Austriju. Zato što sam imao brata koji je radio u Austriji i otišao je tamo. Dok sam bio u Nemačkoj. A onda sam ih posetio u Austriji iz Nemačke, iako nisam smeo da idem u Austriju, ali sam tamo otišao ilegalno.

Anita Susuri: A kada su ovde počela bombardovanja, kako ste to prihvatili?

Šerafedin Beriša: Primili smo to sa radošću, ali i sa dozom straha. Zato što smo znali da se Srbi neće lako predati. Postoji izreka, “Magarac te ljuti, udariš u sedlo. Sedlo te ljuti, udariš magarca.” Tamo su se naljutili i bili su bombardovani, i pustili to na jadne nezaštićene ljude.

Anita Susuri: Da li su i vaši roditelji ostali tamo tokom bombardovanja?

Šerafedin Beriša: Da.

Anita Susuri: Nisu ih izbacili iz kuće?

Šerafedin Beriša: Ne, ne. Majka mi je bila paralizovana, bila su i dva starca. Mislio sam da će ih ubiti, ostaviti ih tamo, ali na sreću ne. A policija je tamo otišla otprilike tri puta, kako mi je otac rekao, pitali su, “Da li krijete izbeglice?” “Ne.” Jer tamo su bili neki članovi porodice, neki rođaci koji su tu ostali nekoliko dana. Ali kada je policija otišla, nikoga nije bilo.

Anita Susuri: Kako je bilo sa oslobođenjem, sigurna sam da ste saznali preko TV-a? Ili?

Šerafedin Beriša: Da, video sam različite priče. Zapravo je zanimljivo, imao sam kontakt sa mnogim Nemcima. Rekao sam jednom od njih, rekao sam, “Vidi,” rekao sam, “moj komšija je bio Hitlerov vojnik. Imao je,” rekao sam, “svoj pečat ovde” {dodiruje ruku}, istina je. A ja sam rekao, “Kada su Nemci izgubili rat i počeli da se povlače, rekli su mu, ‘Hoćeš li sa nama u Nemačku?’ da će opet doći vreme kada će noga nemačkih vojnika zakoračiti na Kosovo.”

Kada se tada završio rat, prvi vojnici koji su ušli u Prizren bili su nemački. Taj Nemač me je pozvao telefonom i rekao, "Hej, Beriša," rekao je, "rekao si mi," rekao je, "istinu." Pitao sam, "Zašto?" Rekao je, "Da li si video nemačke vojnike u Prizrenu?" Rekao sam, "Zar vam nisam rekao da će se nemački vojnici vratiti," rekao sam, "taj nemački oficir je bio pametan." Dakle, ponekad ima ovakvih zanimljivih slučajeva. Pošto mi se desilo, možda skrećem sa teme, dogodile su mi se dve veoma zanimljive stvari za koje nikada ne bih verovao da se mogu dogoditi.

Jednom sam bio u Nemačkoj i čekao autobus za drugi grad. Jedan starac mi je prišao i rekao, "Dobar dan!" "Dobar dan!" "Imaš li," upitao je, "cigaretu?" Ja sam rekao da. Dao sam mu jednu. Izvukao je 50 maraka da plati cigaretu. Pitao sam ga, "Šta hoćeš?" Rekao je, "Dajem ti ih za cigaretu." Rekao sam, "Nisam ti je prodao, dao sam ti je." Pitao je, "Ti si Albanac?" Samo na osnovu tog gesta. Ja sam rekao da. Razgovarao sam s njim i ponekad sam zadirkivao Nemce, pitao sam, "Jesi li ti slučajno bio čikin vojnik?" Pitao je, "Koji čika?" Rekao sam, čika Hitler, jer su naši stari zvali Hitlera čiča, jer je vreme nemačke okupacije bila sloboda za Albance. Pošto su uklonili sistem jugoslovenskog kralja, otvorena je uprava albanskom sistemu. U stvari, to je bila neka vrsta slobode.

Rekao je, "Ne, nisam, bio sam malo u Hrvatskoj," rekao je, "ali sam bio intendant." Rekao sam, "Ne pitam te za šta si radio," rekao sam, "već da li si bio vojnik?" Rekao je, "Da," rekao je, "Srbi su," rekao je, "veoma nelojalni. Baš kao podmukli pas," rekao je, "ne napadaju te s prednje strane, već s leđa," rekao je, "ugrizu te u list." Autobus je došao i ja sam otišao. Pitao je, "Gde ideš? Ostani i razgovaraćemo." Rekao sam, "Ne," rekao sam, "hoćeš li da se razvedem od svoje žene?" (smeje se) I otišao sam.

I još jedan slučaj, sasvim drugo mesto, sasvim druga situacija. Bio sam sa suprugom u Tirani, blizu centra je pijaca i krenuo sam, ulica je bila puna ljudi. Naišao je jedan starac, prošao pored mene sa lepim šeširom. Prošao je pored mene i stao ispred mene. I pozdravio se sa šakom na glavi {stavlja šaku na glavu}. Zaustavio sam se i uradio isto {stavlja šaku na glavu}, i ja sam se pozdravio. Samo se nasmejao, okrenuo se i krenuo. Nije progovorio ni reč. Svi okolo su počeli da se smeju. Ne mogu da objasnim kako sam se osećao tokom ova dva slučaja. Zapravo onaj u Albaniji, bio sam iznenađen.

A moja žena je rekla, "Šta?" Rekao sam, "Znao je da mi se tada dopao Enver Hodža i..." (smeje se). Možda sam rekao nešto neprikladno, uklonite ovo ako vam se ne sviđa. I zanimljivo je jer su mi se ovakve stvari dešavale.

Anita Susuri: Zanima me nakon rata, kada ste se vratili? Kada ste se vratili na Kosovo?

Šerafedin Beriša: Vratio sam se, dakle, pet-šest meseci nakon ulaska [NATO] trupa. Ja bih zapravo otišao tamo u kancelariju koju su zvali *Auslander*, kancelariju koja se bavi strancima. Rekao sam im, "Vratite me što pre." Rekli su, "Ne dok ne sredimo papire." S druge strane, bio je doktor jer sam tamo imao infarkt, umetnut mi je stent. Rekli su, "Ne možete ići pre nego što se prvo pregledate." Otišao sam tamo, Nemica koja je tamo radila bi mi rekla, "Svi," rekla je, "dolaze ovamo i plaću, 'Nemojte nas

vraćati nazad! Vi ste mi dosadili, 'Vratite me što pre!' " Ali oni su me tada poslali i ja sam se vratio. Vratio sam se jer su moji roditelji ostali sami. Moja dva brata su bila u inostranstvu.

Obećao sam sebi da ako jedan od mojih roditelja ili oboje umre, neću održavati sate poseta i govoriti ljudima da dođu tamo i da me teše. Od četiri sina, mislio sam, da nikog od nas nema, vratiću se po svaku cenu. Vratio sam se. U stvari, moja žena je radila u kući, čistila je, u kući jednog Francuza koji je bio oženjen Nemicom. "Ostavi svog sina meni," rekao je, „daću mu obrazovanje, dati mu stan i sve." Imao je četiri marketinške kompanije. On ih je podelio, delio ih je, pitao sam, "Zašto si ih podelio? Zašto ih nisi spojio u jednu kompaniju?" "Ne," rekao je, "jer ako ih pretvorim u jednu kompaniju," rekao je, "naći će sindikat." Dakle, do deset radnika ne mogu da naprave sindikat. A ja," rekao je, "kontrolisem njih, a ne suprotno." A on je rekao, "Ostavi svog sina meni, ja ću se pobrinuti za njegovo zaposlenje i sve." "Ne, ne mogu."

Anita Susuri: Koliko su godina imala vaša deca u to vreme?

Šerafedin Beriša: Moj sin je imao 19 godina. Moja najstarija ćerka je bila udata, a druge dve su bile mlađe. Jedan od njih je rođen '84, drugi 2006.

Anita Susuri: Velika razlika.

Šerafedin Beriša: Da, starija deca. Samo taj je kod kuće, drugi je u inostranstvu.

Anita Susuri: Posle rata, u kakvom je stanju bilo Kosovo? Kako ste se ponovo prilagodili životu ovde?

Šerafedin Beriša: Iskreno, u početku je bio kaos. Niste znali ko šta radi, nije bilo pravila ni u saobraćaju. Ali ljudi bi se slagali, nije bilo velikih problema. Zapravo u to vreme me je zvao neko iz tog grada u Nemačkoj, rekao je, "Beriša," rekao je, "mogu li da dođem na Kosovo?" Rekao sam, "Slobodno," rekao sam, "garantujem [ti bezbednost]." I ostao je ovde dve nedelje. A kada bismo izašli u grad, on bi rekao, "Pogledajte kaos, neće ni dati žmigavac, samo voze brzo, čak ni ne trube." Rekao sam, "Možete li da zamislite," rekao sam, "Nemačku bez policije, pravila i države dva dana?" "Oh," rekao je, "nastao bi kaos."

"Ovde," rekao sam, "ovde," rekao sam, "nema policije, nema regularne vojske. Da se neko ne boji da ću ga ubiti pištoljem, čak bi me izbacili iz kuće. Ima," rekao sam, "svakakvih vrsta ljudi." Rekao je, "U pravu si." Zapravo, u jednom drugom slučaju mi je rekao, "Beriša, vidi," rekao je, "svi govore na nemačkom," i mnogi ljudi su zaista govorili na nemačkom na ulicama u to vreme. Rekao je, "Evropa puno pomaže," rekao sam, "Da," rekao sam, "hvala puno, ali pogrešio si." Pitao je, "Kakva greška?" Rekao sam, "Gde si našao ove pocepane torbe," rekao sam, "dok evropski novac dođe ovamo, oni se prosipaju negde po ulici," rekao sam, "a kada stignu," rekao sam, "neki lopovi koje ste vi doveli, naši

lopovi skaču na to,” rekai sam, “jadmom narodu ništa ne ostaje.” Pogledao me je i rekao, “Ti si,” rekao je, “u pravu.”

Anita Susuri: Mislim da ste rekli da ste nastavili da radite u Hotelu Grand.

Šerafedin Beriša: Jesam. Prvi put su me odbili. A onda je jedna osoba rekla direktoru Granda, “Da li znaš ko je Šerafedin?” Rekao je, “Ne,” a onda mu je ispričao moju priču. Primili su me. Ali nisu me prihvatili kao magacionera, već kao podređenog skladištara. Onda su me postavili za inventara, ali dobro, zaposlio sam se. Plata nije bila loša dok nije privatizovan. Kada je privatizovan, postala je sjajna (ironično) (smeje se).

Anita Susuri: Do koje godine ste radili tamo?

Šerafedin Beriša: 2006, ako se ne varam.

Anita Susuri: Kako je tekao tvoj život posle? Da li ste radili negde drugde?

Šerafedin Beriša: Neko vreme nisam ništa radio, svako malo sam radio kao moler.

Anita Susuri: Zanat.

Šerafedin Beriša: Malo.

Anita Susuri: Zanima me, vratiću se malo unazad, ali mislim da je i ovo važno. Kada ste bili na Ekonomskom fakultetu, prekinuto je...

Šerafedin Beriša: Da.

Anita Susuri: I više niste imali pravo na obrazovanje, je li tako?

Šerafedin Beriša: Nisam ni pokušavao, ne, nisam išao. U stvari, posle rata sam sreo nekog, on je sada mrtav, Rifata Bljaka [alb. Rifat Blaka], on je sada preminuo, ali on je bio profesor političke ekonomije. Naletio sam na njega u Grmiji, šetao sam sa ženom, pitao je, “Zašto ne dolaziš,” rekao je, “da nastaviš fakultet?” Rekao sam, “Šalite se?” Pitao je, “Zašto?” Rekao sam, “Prošao sam prvu godinu,” rekao sam, “Položio sam matematiku 1, hoću da položim 2,” rekao sam, “Toliko sam dugo bio na pauzi,” rekao sam, “mozak mi je uvenuo,” “Dodji, položićeš,” “Ne,” rekao sam, “jer sam izgubio dokumenta,” “Dodji,” rekao je, “na fakultet, naći ću ih.” Nisam otišao.

Anita Susuri: Gospodine Šerafedine, ako želite nešto da dodate za kraj ili želite još nešto da pomenete.

Šerafedin Beriša: Da, jer u vreme kada smo bili organizovani sa *llegalom*, naš ideal i cilj je bilo nacionalno jedinstvo. I to je daleko od realizacije iako su mnogi govorili da će se to desiti ili možda neće. Zapravo, često kažem, nacionalno jedinstvo neće biti od onih koji to žele ili ne žele. To će se desiti od ljudi koji ne znaju šta je nacionalno jedinstvo, nekoliko generacija posle nas, ali ne uskoro. Ali hoće li se to dogoditi? Nema šanse da se to ne desi jer je nemoguće da se telo odvoji i živi odvojeno jer neće moći da stoji. Udruženi smo jači, bolji. Mi smo divna nacija, ali smo još problematični.

U stvari, šalio sam se jednog dana sa jednim imamom, rekao sam, “Imame,” rekao sam, “mislim o nečemu,” rekao sam, “možda grešim,” upitao je, “Šta?” Rekao sam, “Ubeđen sam da smo mi, Albanci, potomci đavola,” “*Istighfar*,²⁷ kako možeš da kažeš tako nešto?” Rekao sam, “Pa, rekao sam da možda grešim,” rekao sam, “jer je Đavo bio prvi anđeo na nebu,” rekao sam, “ali je napravio grešku i Bog ga je izbacio iz raja. I rekao mu, ‘Idi napolje i radi šta hoćeš’. I nas je ostavio napolju i nikad se nismo skrasili” (smeje se).

Zato što je prijatelj iz moje grupe, veoma dobar prijatelj, Mehmet Hajrizi, rekao, “Ako mislite da je nešto vaša krivica, malo bolje to analizirajte, jer je možda sve vaša krivica.” I mislim da smo mi krivi što smo ostali na margini istorije, jer nismo adekvatno reagovali u mnogim situacijama. Iako je naša inteligencija dva puta umanjena. Najumniji ljudi su dva puta streljani za vreme Osmanskog carstva, u Janini i u Skadru, a mi smo ostali bez glave. Telo ne stoji bez glave. I ostali smo bez glave, nažalost, ali verujem da će se ljudi sabrati, doći će stvari na svoje mesto.

Anita Susuri: Hvala puno!

Šerafedin Beriša: Nema na čemu!

²⁷ *Istighfar* je arapski izraz koji se obično koristi u islamskoj kulturi da izrazi traženje oprostaja od Boga ili traženje pomilovanja za grehe ili nepravde. To je oblik pokajanja i duhovnog pročišćenja, koji se često izgovara kao molitva u teškim vremenima.